

Zabúda Brno na Zbrojovku? Praktiky formovania urbánnej pamäti prostredníctvom individuálnej angažovanosti aktérov

Is Brno Forgetting Zbrojovka? Practices of Urban Memory Formation Established through Individual Actors' Engagement

Ivana Rapošová, Apolónia Sejková, Csaba Szaló

ABSTRACT This article attempts to analyze controversies over a former armament factory called Zbrojovka Brno. The area, full of various and often contradictory symbolic meanings, constitutes a significant urban memory space. We claim that this brownfield forms a part of urban memory that extends beyond its built materiality, mainly through its symbolic presence in the practices of various social actors. The article encompasses two closely interlinked aspects of contemporary urban memory practices addressing the past lives in the city: those shaping what is remembered as well as those influencing what should be remembered in the future. The first consists of narratives circulating in the discourse of the actors who are engaged within this brownfield, and the second is represented by forms of justifications and critiques that are considered legitimate in disputes about the future of “Zbrojovka.” The analytical framework used in this research draws on the theoretical contributions of Luc Boltanski and Laurent Thévenot, especially their pragmatic theory of justifiable orders of worth pluralism.

KEYWORDS Brownfield, Brno, pragmatic sociology, theory of justification, urban memory, Zbrojovka

Úvod: Pamäť post-industriálnych miest

Po mnohých zmenách, ktoré so sebou po nežnej revolúcií priniesla výmena režimov a ekonomická transformácia v Československu, bolo v roku 2007 definitívne rozhodnuté o zániku brnenskej Zbrojovky.¹ Svojho času veľmi významný podnik, ktorý spustil prevádzku ako štátna zbrojovka už v roku 1918, nesie názov podľa výroby zbraní, ktoré boli na celom svete známe svojou kvalitou.² Je miestom zrodu slávnych traktorov Zetor (Zet ako Zbrojovka) a vyrábali sa tu napríklad aj písacie stroje vzoru Remington. V čase najintenzívnejšej výroby, v 70. rokoch, vyžadoval podnik prácu tisícok zamestnancov. Po roku 1989 však dochádza

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 4/2013. S. 79–105. ISSN 1214-813X.

¹ Text vznikl za finanční podpory Grantové Agentury ČR v rámci projektu „Kolektivní paměť a proměna městského prostoru“ (P404/12/2531).

² Brněnská Zbrojovka (vedľa Škody Plzeň a CKD Praha) patrila medzi podniky, ktoré po nacistickej okupácii Československa zaradili do tzv. Ríšskeho zbrojárenského holdingu pod priamou nadvládou Göringa, viď Franěk (1969).

k postupnému obmedzovaniu výroby, až sa Zbrojovka dostáva do konkurzu. Zánik, teda potvrdenie definitívneho konca vlastnej strojárenskej výroby, vyhlásil nový majiteľ, finančná skupina J&T, po dražbe, ktorá bola rekordná v českej histórii: areál Zbrojovky bol investovi predaný za 707 miliónov Kč.³

Po ukončení výroby v Zbrojovke vystala otázka, ako naložiť s jej rozľahlým industriálnym areálom. Dvadsaťhektárový pozemok v centre Brna s budovami z prvej polovice dvadsiateho storočia, ale aj neskoršími dostavbami, je momentálne v správe firmy, ktorá prenajíma časť budov nachádzajúcich sa ešte v použiteľnom stave pre účely drobného podnikania či umeleckých aktivít. Súčasný stav je však len dočasným riešením, nakoľko majiteľ už ohlásil svoj zámer: vybudovať na ploche obchodno-bytové centrum, na ktoré už bol vytvorený architektonický zámer. Búracie práce sú však zatiaľ pod vplyvom ekonomickej krízy, nejasnej situácie s novým územným plánom a pripomienkovaním rozhodnutia o búraní areálu odložené na dobu neurčitú.

Domnievame sa, že na celú situáciu ohľadom transformácie tohto kedysi slávneho a dôležitého podniku je možné nazerať ako na určitú relatívne významnú príležitosť pre mesto Brno a jeho občanov, ako sa vyrovnat' so svojim industriálnym dedičstvom a presadiť špecifickú víziu budúcnosti areálu Zbrojovky konkrétne a industriálnych častí Brna všeobecne. Príležitosťou v tomto kontexte rozumieme možnosť rôznorodých aktérov spolupodieľať sa svojou argumentáciou a sociálnym konaním na premene Zbrojovky a prezentovať tak svoje záujmy (v materiálnej i nemateriálnej forme).

Navyše, nakoľko továreň Zbrojovka Brno bola jedným z najdôležitejších symbolov českej industriálnej epochy, vnímame tento konkrétny prípad ako významný a vypovedajúci aj z hľadiska širších tendencií prístupu k industriálnemu dedičstvu v Českej republike.

Prudký rozvoj mnohých miest v priebehu 19. a 20. storočia šiel ruka v ruke s industrializáciou, ktorá podnietila vznik mnohých tovární. Tieto podniky však s príchodom politických, ekonomických a sociálnych zmien koncom 20. storočia a pod vplyvom postupnej globalizácie ukončili, presunuli, či radikálne obmedzili svoju činnosť. Mestá tak vstúpili do novej fázy svojho cyklu, ktorú dnes nazývame post-industriálom. V tejto fáze sa mení zameranie ekonomickej činnosti, intenzívnu industriálnu výrobu nahrádza tzv. „knowledge economy“ a odvetvia ľahkého priemyslu (Martin a Rowthorn 1986; Lněnička 2012). Fyzickou pripomienkou celej tejto zmeny často ostávajú nevyužívané či len čiastočne využívané bývalé industriálne komplexy, pre ktoré sa v urbánnom plánovaní a mestskej správe všeobecne začalo používať slovo *brownfield*.⁴

Komplex Zbrojovky je prípadom, akých môžeme v našej časti Európy v súčasnosti nájsť veľké množstvo: ide o areál, ktorý bol v svojej dobe dôležitým industriálnym centrom, ale dnes leží viac menej ladom a pomaly chátra. Navyše, tento areál bol postavený na okraji vtedajšieho

³ História továrne je spracovaná na webových stránkach Zbrojovky Brno (Zbrojovka 2013).

⁴ Národná stratégia regenerácie brownfields v Českej republike definuje brownfield ako „nehnutelnosť (pozemok, objekt, areál), ktorá je nedostatočne využívaná, zanedbaná a môže byť i kontaminovaná“, a ktorá „vzniká ako pozostatok priemyselnej, poľnohospodárskej, rezidenčnej, vojenskej, či inej aktivity“. Určujúcim znakom brownfieldu je z pohľadu tejto koncepcie fakt, že bez procesu regenerácie ho nie je možné plnohodnotne využívať.

mesta, keďže sa však mesto rozrastalo, nachádza sa dnes v širšom centre, čo z neho robí zaujímavú investičnú príležitosť, ale aj problém, o ktorý sa zaujímajú mestskí plánovači.

Okrem investičných a urbanistických zámerov, v ktorých areál figuruje, je Zbrojovka aj objektom, ktorý pripomína príbeh industrializácie mesta, zmeny štruktúry obyvateľstva, vojnovú výrobu, budovateľské obdobie socializmu či nekalé praktiky z dôb „divokého kapitalizmu“. Materiálne objekty v mestách majú potenciál uchovávať práve takéto významy: teoretik architektúry Aldo Rossi mestu pripisuje schopnosť „pamätať si“ prostredníctvom budov, ktoré v ňom stoja. Ak je demolačnými mestskými prestavbami narušená možnosť obyvateľov sledovať historické materiálne premeny mesta, v ktorom žijú, je pre nich ťažké zvýznamniť toto mesto, pretože materializovaná pamäť už neslúži ako sprievodca týmto procesom (Crinson 2005). Miesta pamäti, *lieux de mémoire*, slúžia spoločnosti, ktorá už nedisponuje organickou pamäťou komunit, ale stále potrebuje objekty alebo miesta, ktoré jej budú pripomínať kontinuitu a ukotvovať tak identitu jedinca v sociálnom svete (Nora 1989; Guibert 2007: 10). Ak zdieľané obsahy pamäti už nešíria ďalej aktéri spomínaných dejov a ich súčasníci, táto komunikatívna, živá pamäť sa buď stratí, prirodzene „vymrie“, alebo sa stáva kultúrnou pamäťou, pamäťou externalizovanou a uloženou v symbolických obsahoch tak, že je možný jej prenos medzi situáciami i generáciami (Assman 2011:17). Symboly zohrávajúce v tomto procese kľúčovú rolu môžu mať formu materiálnu (múzeá, pomníky, ale napríklad aj samotné budovy), alebo nemateriálnu (sviatky, rituály a oslavy).

Práve spomienky na industriálnu éru môžu byť v rámci procesov cieleného vytvárania symbolov (tzv. *memory politics*) opomínané. Predstavitelia mestských politík nemusia mať záujem na pripomínaní industriálnej minulosti mesta, u ktorého chcú vytvoriť obraz čistého, konzumujúceho moderného sídla, ktoré za svojou minulosťou urobilo hrubú čiaru, a do tohto obrazu industriálne komplexy s „esteticky nulovou hodnotou“ náležať nemusia (Fainstein 2005). V opozícii k tomuto trendu však existuje aj mnoho zástancov industriálnej architektúry, jej špecifického genia loci, či obhajcov nutnosti uchovania fyzických pripomienok ako symbolických miest pamäti zmien, ktoré postupne nastávali.⁵

Zbrojovka má potenciál byť práve takýmto symbolom, ak by sa na potrebnosti jej ustanovenia ako miesta spomínania zhodli aktéri, ktorí majú na vytvorenie takéhoto miesta potrebný dosah. Podľa nášho názoru sa Zbrojovka nachádza v súčasnosti v momente, od ktorého závisí rozsah a spôsob kultivovania tejto časti pamäti mesta Brna.

Príbehy o Zbrojovke

Praktiky, ktoré formujú skúsenosti a priestory urbánnej pamäti, ponúkajú dobré príklady toho, ako je sociálne konanie vždy dynamickou konfrontáciou dvoch typov vedenia pre-pájajúceho nás so svetom: a) realizmu ako mapy zobrazujúcej to, ako to vo svete chodí;

⁵ Príkladom je Charta industriálneho dedičstva, ktorá hovorí, že „materiálne dôkazy týchto zásadných zmien majú univerzálnu hodnotu a musíme si uvedomiť dôležitosť štúdia a uchovania týchto dôkazov“ nakoľko „industriálne dedičstvo má spoločenskú hodnotu ako súčasť uchovania stopy po životoch obyčajných mužov a žien, a ako také poskytuje dôležitý pocit identity“. Vid' The International Committee (2003).

a b) moralizmu ako mapy, ktorá nás môže viesť na našej ceste pri hľadaní dobrého života (Thévenot 2001: 5–6). Materiálnosť mestských priestorov (*urban landscapes*), podobne ako v týchto priestoroch odohrávajúce sa praktiky spomínania na minulé životy a udalosti späté s týmito priestormi, sú nositeľmi stôp dejinne daných podôb hľadania dobra a dôverného vzťahu k realite. Naša snaha porozumieť procesu formovania urbánnej pamäti vzťahujúcej sa k brnenskej Zbrojovke nebola zameraná na praktiky spomínania utlačovaných a/alebo autentických pamätníkov, ale na diskurz aktérov, ktorí sa na formovaní tohto priestoru urbánnej pamäti podieľajú.⁶

Dynamika konfrontácie dôverného vzťahu k realite s hľadaním dobra pri formovaní priestorov urbánnej pamäti je podľa nášho názoru prítomná ako v praktikách bývalých robotníkov, inžinierov, miestnych aktivistov a umelcov, tak v konaní plánovačov, architektov, pamiatkarov a developerov.

Na základe pragmatickej sociológie (Boltanski a Thévenot 2006; Boltanski 2011: 103–110, 2007), ktorá kladie dôraz na to, že ľudské konanie má vždy podobu praktického zapojenia aktérov, tj. odohráva sa v súbežnom vzťahu aktérov k materiálnym a morálnym štruktúram ich sveta, môžeme rozlíšiť štyri formy angažovanosti (*engagement*) v oblasti formovania urbánnej pamäti brnenskej Zbrojovky.⁷ Tieto analytické typy angažovanosti nám taktiež umožnili identifikáciu sociálnych aktérov, ktorí sa podieľajú na formovaní urbánnej pamäti, a tým pádom sa mohli stať komunikačnými partnermi v našom výskume:⁸ a) angažovanosť prostredníctvom inštitucionalizovaného konania legitimizovaného verejným diskurzom o zdieľanom dobre; príkladom môžu byť politici, úradníci, plánovači, aktivisti; b) angažovanosť prostredníctvom plánovaného autonómneho konania nasledujúceho individuálny biografický projekt, ktorý je legitimizovaný prísľubom sebarealizácie; príkladom môžu byť architekti, developeri, novinári, výskumníci, ale aj politici, úradníci; c) angažovanosť prostredníctvom habitualizovaného konania vo familiárnom prostredí žitého sveta, ktorý je legitimizovaný zvykom a každodennými aktivitami; príkladom môžu byť robotníci, dozorcovia

⁶ Je to v súlade s prístupom Marka Crinsona (2005), ktorý v tejto rovine vychádza z Kleinovej (2000) kritiky tzv. priemyslu spomínania. Klein tvrdí, že súčasný akademický diskurz prispieva k terapeutickému, moralizujúcemu a spiritualizujúcemu ponímaniu kultúrnej pamäti.

⁷ Na tomto mieste si musíme pripomenúť štúdiu (Durnová 2013), ktorá na základe empirického výskumu spracováva kontroverziu týkajúcu sa presunu hlavnej stanice v Brne. Štúdia prináša relevantné poznatky ako o dynamike formovania urbánnej pamäti, tak o zapojení aktérov v kontroverzii. Výsledky výskumu Durnovej a výsledky nášho výskumu sú však ťažko porovnateľné (ak vôbec), keďže vychádzajú z nekompatibilných teoretických rámcov a metodologických prístupov diskurzívnej lingvistiky a pragmatickej sociológie. Pre empirické využitie pragmatickej sociológie v stredo európskom kontexte viď Klocoková a Findor (2008) a Klocoková (2010).

⁸ Individuálni sociálni aktéri môžu byť nositeľmi viacerých podôb angažovanosti súčasne. Jadro výskumu tvorí 11 rozhovorov, ktoré pokrývajú hore zmienené typy angažovanosti. V súlade s našim analytickým rámcem neprístupujeme k aktérom výlučne ako ku kategóriám na základe napríklad ich pracovného zaradenia, ale snažíme sa postihnúť práve aj spôsob, akým sa k objektu Zbrojovky vzťahujú. Preto uvádzame v texte nielen krátku prezývku komunikačného partnera (napríklad Umelec, Správca Zbrojovák, Organizátor...), ale aj spôsob/y, akým sú vo veci Zbrojovky zapojení.

či miestni obyvatelia; d) angažovanosť prostredníctvom kreatívneho konania, ktoré v kontraste s habitualizovanými formami konania sleduje inováciu foriem, prekračuje pravidlá a je legitimizované predpokladom nepredvídateľnosti budúcnosti a imperatívu objavovania príkladom môžu byť umelci, architekti, výskumníci, developeri.

Pojem angažovanosti v špecifickej oblasti sociálneho sveta zohľadňuje to, že každá podoba vzťahovania sa k svetu je vždy prepletená so špecifickým režimom dobra a špecifickou formou dôvery v realitu.⁹ Aj z hľadiska formovania urbánnej pamäti je kľúčové, že zapojenie sa konajúcich do sveta sa uskutočňuje prostredníctvom dôverného vzťahu k špecifickému náhľadu na realitu, ktorú so svojím kategorizačným a evaluačným poriadkom reprezentuje špecifický režim dobra. Boltanski a Thévenot (1999, 2006) rozlišujú šesť ideálne typických svetov a k nim sa viažucich režimov dobra: inšpiračný, domáci, občiansky, názorový, trhový a priemyslový (viď tabuľka 1). Analytickým cieľom nášho výskumu bolo práve odhalenie špecifických režimov dobra pôsobiacich v pozadí praktík formovania urbánnej pamäti v prípade brnenskej Zbrojovky. Sústredili sme sa preto na proces ozmyselnovania budúcnosti areálu Zbrojovky, špecificky na argumentačné štruktúry ospravedľovania, ktoré si a) nárokuje autoritu uzavrieť spor, skúmanie, vyšetrovanie a ukončiť pochybnosti, alebo si naopak b) nárokuje autoritu kritickej destabilizácie dôvery prostredníctvom otvorenia sporov a preskúmaním pochybností. Tieto štruktúry ospravedľovania, ako v afirmatívnej tak v kritickej forme, obsahujú vždy ako morálno-evaluačné, tak aj realisticko-kognitívne podoby argumentov. Práve túto prepojenosť moralizácie a realizmu sme sa pokúsili zachytiť zobrazením štruktúry ospravedľovania formou príbehov. Príbehy o Zbrojovke nemajú jednotného

Tabuľka 1: Ideálne typické svety a k nim sa viažuce režimy dobra

Svet	Inšpiračný	Domáci	Občiansky	Názorový	Trhový	Priemyselný
Režim dobra (order of worth)	Nadanie, nekonformnosť, kreativita	Úcta, reputácia	Kolektívny záujem	Sláva, dobrá povesť	Cena	Produktivita, efektivita
Formát relevantnej informácie	Emócie	Ústne podanie, príklad, anekdota	Formalita, oficiálnosť	Význam	Mena	Merateľnosť: kritérium, štatistika
Základný vzťah	Vášeň	Dôvera	Solidarita	Rozpoznanie	Výmena	Funkčné prepojenie
Ludská kvalita	Kreativita, vynaliezavosť	Autorita	Rovnosť	Osobitosť	Žiadostivosť, zaobstarávanie moci	Profesionálna kompetencia, expertíza

Zdroj: Boltanski a Thévenot (1999, 2006)

⁹ Boltanski a Thévenot používajú v originálnom texte francúzske slovo „les cités“, ktorého asi najvýstižnejší preklad do slovenčiny by bol „politická obec“. Reflektujúc anglický preklad a terminológiu využívajúcu slovo „world“ však budeme pre lepšiu prehľadnosť a zrozumiteľnosť v texte pracovať so slovom „svet“. Termíny „svet“ alebo „ideálne-typický svet“ tak v texte slúžia na označenie sociálnej reality vsadenej do určitej formy hodnotenia a podriadenej špecifickému režimu dobra.

rozprávača, ako kolektívne pamäťové naratívy sú skladačkou výpovedí a interpretácií rozličných aktérov. Títo so Zbrojovkou prepojení aktéri sa v argumentácií môžu odkazovať na odlišné režimy dobra a nie sú tak limitovaní účasťou v jedinom príbehu, práve naopak, v závislosti od foriem angažovanosti sa ich argumentácia môže podieľať na skladaní a udržiavaní pri živote viacerých pamäťových naratívov, z ktorých niektoré majú šancu stať sa dominantnejšími než ostatné.

Príbeh prvý: Zbrojovka ako svetový podnik a symbol pokroku

Prvotný príbeh o Zbrojovke sa viaže k samotnému vzniku a industriálnej sláve podniku a je dôležitý predovšetkým z hľadiska navodenia všeobecného kontextu, čím Zbrojovka kedysi bola a prečo by vôbec mohla byť považovaná za dôležitú. Slovom dobového historika je to príbeh o tom, ako spočiatku z podceňovanej továrne lokálneho významu vyrástol v priebehu relatívne krátkeho obdobia medzi dvoma svetovými vojnami „mohutný a dobre organizovaný zbrojársky koncern, s dokonalým strojovým parkom, pribojným výskumom, s mnohými tisícmi zamestnancov v rôznych častiach republiky, s mnohostrannými obchodnými záujmami, doslova obopínajúci svojou obchodnou sieťou celý vtedajší kapitalistický svet“ (Franěk 1969: 5).¹⁰ Taktiež je to príbeh o tom, ako sa z miesta výroby zbraní vyvázaných na nemecký front stalo postupne miesto technologickej excelencie, kde sa podľa nášho komunikačného partnera „kvalita a presnosť vyrobených súčiastok dala porovnávať s výrobou v Švajčiarsku“.¹¹

Československá štátna Zbrojovka bola založená v roku 1918 a napriek tomu, že do určitej miery nadviazala na tradíciu rakúsko-uhorských delostreleckých dielní, bola od samotného vzniku považovaná za rýdzo český podnik (Franěk 1969: 13). Je možné sa domnievať, že v kontexte vtedajšej socio-politickej situácie mal práve z tohto dôvodu vznik továrne pre Československo veľký význam. Zbrojovka dodnes ostáva pre mnohých symbolom prvej republiky a technologických inovácií, avšak v rozpore s obrazom Zbrojovky na vrchole slávy

¹⁰ Otakar Franěk píše o Zbrojovke na prelome 60. a 70. rokov, sám teda popisuje okolnosti založenia továrne s odstupom niekoľkých dekád a s optikou odlišnej doby. Nakoľko však táto stať nemá ambíciu stať sa historickou štúdiou a Franěkove publikácie predstavujú jediný nám dostupný historický zdroj, rozhodli sme sa s ním pri načrtnutí kontextu aj napriek možnému skresleniu pracovať. Existencia týchto publikácií, vydaných pri príležitosti 50. výročia od založenia fabriky, je tak sama o sebe významnou výpoveďou o špecifickom postavení Zbrojovky v porovnaní s ostatnými továrňami v okolí Brna.

¹¹ Správca Zbrojovák pracoval v Zbrojovke ešte za minulého režimu a ako pracovník firmy spravujúcej areál tam pôsobí dodnes. Dnes sa primárne vzťahuje k Zbrojovke ako k miestu, ktoré mu dáva obživu a je súčasťou jeho každodennosti. V situácii rozhovoru pre vysvetľovanie príbehu Zbrojovky sa správca vzťahoval k minulosti väčšinou zdôrazňovaním hodnôt priemyselného a názorového sveta, v rámci pohľadu späť nostalgicky popisoval vzťahy dôvery a solidarity v kolektíve pracovníkov, teda hodnotil jej význam z pohľadu názorového a domáceho sveta.

počas socializmu prezentovaným Franěkom (1973) je Zbrojovka súčasne aj symbolom „sovietskeho pokorenia“.¹²

V prvopočiatkoch fungovania sa výroba v Zbrojovke zameriavala predovšetkým na opravu zbraní použitých v prvej svetovej vojne. „Dielne boli prepchaté rôznymi poškodenými súčastami zo všetkých možných frontov. Tieto trosky výzbroje tu čakali trpezlivo na opravu, aby sa naďalej mohli podieľať na zabíjaní vo veľkom“ (Franěk 1969: 11).¹³

Postupne sa podnik začal viac profilovať, v Zbrojovke bola ako vôbec v prvej zbrojárenskej továrni zavedená sériová výroba súčiastok, ktoré sa následne stali voľne zameniteľnými. V 20. rokoch sa Zbrojovka zaradila medzi najväčších výrobcov pušiek na svete a v rokoch tridsiatych začala kontinuálne skupovať akcie v zbrojárenských podnikoch v okolitých štátoch a postupne rozširovať výrobu o automobily, písacie stroje Remington, traktory Zetor, ale aj kancelársku a výpočtovú techniku.¹⁴ Za hranicami Zbrojovku preslávil aj ľahký guľomet vz. 26, ktorý skonštruoval a uviedol do masovej výroby Václav Holec pracujúci v brnenskej Zbrojovke. Licenciu zakúpila Veľká Británia, kde sa guľomet modifikoval a vyrábala pod značkou BREN.¹⁵ Povedomie o Zbrojovke je vďaka zbraniam dodnes z časti prítomné aj za hranicami Čiech a môže zohrávať rolu pri identifikácii mesta Brna cudzincami a byť tak zdrojom určitej hrdosti pre jeho obyvateľov.¹⁶

My sme boli celkom elitný výrobca zbraní a až do roku 89 sa to dalo porovnávať s výrobou v Nemecku, alebo tak, ale tie naše zbrane boli precíznejšie v tom, že boli vyrábané tak, aby sa to nedalo poskladať nejakou nekvalifikovanou silou. Tam sa vyrobili tie kusy a pri montáži sa dopasovávali, aby tam boli tie medzery medzi tým minimálne, a tým sa vlastne zväčšovala kvalita výrobku. Nebolo možné, že ste tu mali bedňu so súčiastkami a tu tiež a skladali ste to ako lego a vypadla z toho zbraň, to nie. To sa tu robilo kus od kusu. (Správca Zbrojovák)

Zbrojovka sa tak ako „svetový podnik svojho oboru“ stala jedným z hlavných symbolov českého priemyslu, zdrojom pýchy českej (a špecificky moravskej) industrializácie a dôkazom, že česká výroba je schopná obstáť v medzinárodnej konkurencii (Franěk 1969: 5).

¹² Komunikačný partner Architekt asocioval Zbrojovku s prvou republikou, slávnym guľometom BREN, ako aj úpadkom technologického rozvoja počas sovietskych zásahov do výroby a vzniku RVHP. Toto sa javí byť v rozpore s Franěkom prezentovaným pohľadom o rozkvetu továrne, ktorý bol počas obdobia pod vplyvom ZSSR výrazný.

¹³ Ako však ukázali naše výskumné rozhovory, komunikační partneri vojnovú konotáciu a násilie ani podiel Zbrojovky na bombardovaní Brna počas druhej svetovej vojny nijakým spôsobom neakcentovali.

¹⁴ História továrne je spracovaná na webových stránkach Zbrojovky Brno (Zbrojovka 2013).

¹⁵ Viac o vývoji guľometu BREN a jeho väzbe na Zbrojovku píše Pavel Kurka na webových stránkach www.military.cz. Tento konkrétny guľomet je spomedzi iných zbraní a technologických vynálezov Zbrojovky dôležitý práve preto, lebo jeho symbolický význam bol natoľko silný, že prenikol až do architektonického plánu Novej Zbrojovky, kde má byť sprítomnený ako súčasť názvu novej kaviarne „Cafe Bren“, vid' webové stránky Pelčák a Partner architekti (Pelčák a Partner 2009).

¹⁶ Komunikačný partner Architekt popísal osobný zážitok, keď bol príjemne prekvapený, že ľudia v zahraničí vedia zaradiť Brno ako české mesto, pretože ho poznajú ako výrobcu dobrých pušiek.

Étos o výnimočnosti Zbrojovky nebol prezentovaný len elitami, ale bol do určitej miery zdieľaný aj samotnými zamestnancami a ostatnými obyvateľmi mesta Brna.¹⁷

...A tí Zbrojováci, to bola taká šľachta medzi robotníkmi, pretože oni boli vtedy úžasne pri práci, povedal by som vtedy vo všeobecnosti na tie pomery, pretože boli schopní si postaviť veľmi pekné domčeky v tých Žideniciach. To bola taká skromná vilová štvrť, alebo povedzme také radové domy a dvojdomy, [...] bol to veľmi dobrý prvorepublikový štandard. Takže to ma samozrejme zaujímalo, mal som k tomu vzťah, bola to súčasť akejsi hrdosti, nielen mesta. Volalo sa to Zbrojovka Brno... (Aktivista)¹⁸

Práca v Zbrojovke bola zamestnancami vnímaná pozitívne ako „tak trošku iná“ ako v ostatných podnikoch, čo bolo dané predovšetkým pocitom špecifickej kolektívnej identity a odbornosťou zamestnancov.

Tá zložka tej radosti z toho, že sa podieľam na tom výrobku, že som do toho dal tiež niečo svojho, že som sa zapojil do toho kolektívu, to nebolo len ako konštruktéri. To bolo v rátnatej tej výroby a kontroly, to robilo dokopy tú partiu, kde sa vyrábali tie krásne pekné veci. [...] Boli tu majstri s veľkým M. (Správca Zbrojovák)

Zbrojovka tak bola od svojho vzniku viac ako osemdesiat rokov silným ikonickým symbolom Žideníc a mesta Brna, pričom bol ale jej konkrétny význam vždy podmienený aktuálnou politickou situáciou a prevládajúcou štátnou ideológiou.¹⁹ Kým počas obdobia prvej československej republiky bola predovšetkým symbolom českej štátnosti a národného obrodzenia, v období protektorátu zohrávala významnú úlohu pri podpore nacistického Nemecka a zásobovaní Wehrmachtu, ale aj komunistického odboja, zbraňami a v dobe socializmu zase v súlade s aktuálnymi spoločenskými hodnotami reprezentovala akýsi ideál socialistického podniku a robotníckej triedy.

Príbeh druhý: Futbalová Zbrojovka

Keď sa dnes v Brne povie Zbrojovka, nemusí sa jednať len o samotnú továreň. V roku 1913 bol v Žideniciach založený futbalový klub SK Židenice, ktorý sa stal druhým najstarším

¹⁷ Na tomto mieste je samozrejme vhodné zamyslieť sa, nakoľko bola deklarovaná hrdosť zamestnancov na podnik výsledkom ich vnútorného presvedčenia o dobrých pracovných podmienkach a kvalite výroby, a nakoľko akýmsi zvnútornením celkovej propagandy okolo Zbrojovky. Vzhľadom na charakter vtedajšej doby je možné predpokladať, že postoje zamestnancov boli budovateľskou ideológiou aspoň do určitej miery ovplyvnené.

¹⁸ Aktivista pokúšajúci sa o zachovanie čím viac materiálnych stôp existencie fabriky v Zbrojovke nikdy nepracoval, angažuje sa prostredníctvom inštitucionálneho konania (odvolania a pripomenky oficiálnych dokumentov, vyjednávanie s politikmi a plánovačmi), ktoré je legitimizované verejným diskurzom o zdieľanom dobre. Toto zdieľané dobro je posudzované z pozície verejného záujmu, celú jeho argumentáciu sprevádzajú režimy občianskeho sveta, v tomto prípade aj názorového či domáceho.

¹⁹ Židenice boli až do roku 1990 samostatnou obcou, k Brnu boli ako mestská časť pričlenené až koncom 20. storočia. Viď webové stránky mestskej časti Židenice.

futbalovým klubom v okolí Brna a taktiež jedným z najpopulárnejších. Napriek tomu, že spojenie medzi Zbrojovkou a židenickým futbalom nebolo prítomné od samotného vzniku klubu, relatívne rýchlo sa ustanovilo. Zbrojovka začala SK Židenice materiálne i nemateriálne podporovať, došlo k previazaniu mnohých pracovných postov a funkcií v továrni a športovom klube a futbalisti našli v Zbrojovke trvalé zamestnanie, ktoré slúžilo čiastočne aj ako krytie ich hráčskeho vyťaženia (Čapka a Zabloudil 2013).²⁰ Keď bol klub SK Židenice v roku 1947 premenovaný na SK Zbrojovka Židenice, a neskôr na Sokol Zbrojovka Židenice, jednalo sa o akési „logické zlúčenie klubu a továrne“ (Čapka a Zabloudil 2013: 91).

Klub v nasledujúcich dekádach niekoľkokrát zmenil meno, ale po väčšinu svojej existencie si ponechával v názve slovo Zbrojovka, čím vyjadroval jasnú príslušnosť k svojmu hlavnému podporovateľovi.²¹ Zbrojovka tak vstúpila do širšieho povedomia Brňanov nielen vo výrobnej sfére, ale aj v oblasti športu.²² Továreň ako aj športové oddiely fungujúce pod Zbrojovkou boli podľa vyjadrenia obyvateľa Brna a bývalého funkcionára futbalového klubu vnímané ako prominentná záležitosť:

...keď bol niekto v Zbrojovke, tak to malo zvuk. Malo to zvuk na šport, pretože to boli špičkoví športovci v Zbrojovke, tí čo na to nemali, tak išli do iných nižších klubov, napríklad do Slávie. Tiež mali ihrisko, robili atletiku a futbal, ale nedosahovali tie výsledky. Tá Zbrojovka mala zvuk a hlavne im mala tá fabrika čo dať. Išli do zahraničia, čo sa vtedy veľmi nerobilo, tá fabrika im dala autobus a išli. (Futbalový funkcionár na dôchodku)²³

Z hľadiska utvárania kolektívnej pamäti o Zbrojovke je veľmi zaujímavé venovať pozornosť okolnostiam vývoja zmien pomenovania futbalového klubu. Privatizácia a ukončenie výroby v továrni mali totiž za následok aj osamostatnenie klubu, ktorý bol nútený hľadať nových sponzorov a prijať ich meno do svojho názvu. V roku 2010 sa však klub po 18 ročnej prestávke k odkazu Zbrojovky opäť prihlásil a zmenil svoje meno na FC Zbrojovka Brno.²⁴

²⁰ Autori narážajú na fakt, že v dobe vzniku futbalového klubu neexistoval v Československu štatút profesionálnych športovcov a tí, aj keď sa futbalu venovali aj počas pracovnej doby, museli byť niekde formálne vedení ako zamestnanci.

²¹ Medzi rokmi 1954–1968 sa futbalový klub volal SPARTAK BRNO ZJŠ, pričom však ZJŠ bolo odkazom na Závody Jana Švermy, vtedajší názov zbrojárenskej továrne (Čapka a Zabloudil 2013). Analógia so Zbrojovkou tak bola v tejto dobe udržiavaná aj napriek odlišnému názvu. Presnú históriu zmeny mien je možné nájsť na webových stránkach FC Zbrojovky.

²² Za zmienku stojí, že v dobe socializmu fungovali v rámci telovýchovnej jednoty Zbrojovky aj mnohé iné športové oddiely (volejbalisti, hokejisti, atléti, turisti...) a boli tak nositeľom jej mena. Nakoľko však tieto oddiely spolu so zánikom telovýchovných jednôt svoju činnosť ukončili, alebo zmenili meno, nie je pre náš výskum relevantné.

²³ Futbalový funkcionár na dôchodku sa k Zbrojovke, ktorá je preňho klubom, vzťahuje ako k habitualizovanej, žitej skúsenosti, a považuje za dôležité, aby bola zachovaná symbolická zvyklosť spájania klubu so Zbrojovkou a s Brnom.

²⁴ Medzi rokmi 1992 a 2010 sa futbalový klub volal FC Boby Brno, FC Boby Brno Unistav, FC Boby-sport Brno, FC Stavo Artikel Brno a 1. FC Brno. Viď webové stránky FC Zbrojovka Brno (FC Zbrojovka).

Aký bol teda dôvod opätovného symbolického stotožnenia sa s dnes už neexistujúcou fabrikou? Podľa slov bývalého zamestnanca sa futbalový klub snažil reagovať predovšetkým na požiadavky verejnosti, ktorá si to vyžiadala, „pretože to malo tradíciu, pretože najdlhšie to bola Zbrojovka“. Zbrojovka je dnes teda vo futbale metaforou Brna: „Keď ten dav ľudí kričí Zbrojovka, to znie krásne. Stavoartikl nikto nepovzbudzoval. Bud' Brno, alebo Zbrojovka,“ ale zároveň je meno samotné metonymiou k industriálnemu komplexu na druhom konci mesta a odkazuje k príbehu Zbrojovky, a tým pádom k histórii brnenskej industriálnej výroby všeobecne.

Význam tohto kroku na poli kultivácie pamäti je podčiarknutý aj faktom, že kým v minulosti plynuli klubu z prijatia mena sponzora určité finančné prostriedky, v súčasnosti musí FC Zbrojovka Brno na základe zmluvy o nástupníctve platiť Zbrojovke Uherské Hradiště za používanie tohto názvu poplatok.²⁵ V prípade návratu klubu k menu FC Zbrojovka tak bola hlavným argumentom dôležitosť referencie ku sláve a dobrej povesti, režimy dobra typické pre perspektívu názorového sveta, a to aj napriek nutnosti finančnej investície.

Podľa komunikačného partnera z umeleckej komunity je však prepojenie pamäti na továreň a futbalu až príliš silné, pretože mnoho ľudí v Brne asociuje meno Zbrojovka už len s futbalom:

Ono je to také nevedomie, ľudia to už nejakým vytesnili z hlavy, Zbrojovka už je pre nich len hokej alebo futbal, nie to meno. Pre tie staršie ročníky to je meno pre nejaké výrobky, ale myslím si, že je s tým spojených veľa vecí v histórii. Zbrojovka, to predsa nie je až tak negatívne, ale malo to aj veľa zaujímavých vecí. (Sochár)²⁶

Komunikačný partner tak vyzdvihuje fakt, že by bola škoda, ak by bola pamäť na významnú továreň obmedzená len na asociáciu s futbalovým klubom, a iné príbehy viažu sa aj k miestu, areálu Zbrojovky, neboli v brnenskom pamäťovom diskurze prítomné.

Príbeh tretí: Krach slávnej továrne a Zbrojovka po roku 1989

Dôležitým príbehom viažucim sa k Zbrojovke je aj vysvetľovanie spôsobu, akým táto dôležitá fabrika prestala po zmene režimu postupne fungovať. Príbeh, ktorý bolo možné extrahovať z rozprávania ľudí so vzťahom k Zbrojovke, sa odvíja okolo tém nádeje po roku 1989,

²⁵ O návrat k menu Zbrojovky sa zaslúžil Václav Bartoněk, ktorého médiá označujú aj „brnenským patriotom“, keď odkúpil licenciu na meno Zbrojovka na desať rokov. Od mája 2013 sa zároveň stal aj novým vlastníkom klubu. Viď Robin Krutil v článku na www.idnes.cz (Krutil 2013).

²⁶ Sochár, s ktorým sme robili rozhovor, mal na Zbrojovke desať rokov ateliér a v rozpore s našimi pôvodnými očakávaniami sa ako zástupca umelcov dostal k objektu pri hľadaní veľkého, lacného priestoru, fyzicky a finančne vhodného pre jeho prácu, nasledoval teda biografický projekt s cieľom seberealizácie, bez aktivistických či inováčných zámerov. Hodnotu Zbrojovky pre Brno v minulosti vzťahoval k domácejmu a názorovému svetu, no spomenul aj prítomnosť okrajových príbehov o kreatívnych ľuďoch s potenciálom presadiť režimy dobra inšpiračného sveta viažuce sa k tomuto miestu.

nesprávnych politických či menežerských rozhodnutí, a vo veľkej miere aj okolo nekalých praktík tých, ktorí Zbrojovku „rozkradli a vytunelovali“.²⁷

Samotné obdobie prechodu na „trhový kapitalizmus“ je stále v pamäti obyvateľov Česka vnímané rôzne. Jedným z pohľadov je aj nesúhlas s politickými rozhodnutiami, ktoré zmenili postavenie českého zbrojárenského priemyslu:

Odrazu prišla doba privatizácii a rozhodnutie, že my [Československo] obmedzíme radikálne zbrojný priemysel, ktorý tvoril vysoké percento svetovej výroby. Nemci sa usilovali, aby dostali náš zbrojný priemysel. [...] Jedna zo zásadných príčin bola, že sa náš pán prezident s vtedajším ministrom priemyslu Dlouhým v úvodzovkách pochlapili, a podarilo sa im rozbiť RVHP. (Aktivista)

Iní zas videli v konci štátom riadeného podnikania nádej na rozvoj kreatívneho potenciálu miestnych technikov:

Ja sa snažím na to nemyslieť. Ak by ste spomínali na to, čo ste tu všetko zažili, už tu dávno nemôžete byť, lebo vám to príde ako plno stratených šanci a možností, čo tu mohlo byť. Nemyslím od revolúcie a ďalej, ale tu sa naozaj už vtedy dali vyrábať veci, ktoré by asi boli predajné po celom svete. Ale tak, ako máme teraz EÚ a neviem čo všetko, vtedy bol inštitút RVHP a ten vám to vrátil naspäť. A povedali: „Nie nie, to nebudete vyrábať, to už vyrábajú tamtí,“ a tým vám tie krídla zas trochu pristihli a odletieť sa nedalo. (Správca Zbrojovák)²⁸

Prvotnou emóciou u niektorých zamestnancov Zbrojovky tak po nástupe nového politického a ekonomického systému bola nádej, že podnik bude za pomoci nových technológií napredovať.

Tak sme to pomocou tej výpočtovej techniky ťahali hore pekne. A potom prišiel ten osemdesiaty deviaty rok, a všetko sa to zlomilo. Urobili sa veľké zmeny, organizačné zmeny. Skvalitnila sa výpočtová technika, rozbehlo sa to celkom sľubne po všetkých divíziách a tak, ale nemalo to veľmi dlhé trvanie, pretože jednotlivé divízie, nechcem povedať, že krachovali, ale potlačili výrobu, takže neboli potrební ľudia, až to šlo postupne úplne do nuly. (Správca Zbrojovák)

Tieto porevolučné organizačné zmeny zahŕňali založenie akciovej spoločnosti s troma divíziami a zrušenie niektorých „neperspektívnych výrobných odborov“, počet pracovných síl sa znížil z 10 500 v roku 1990 na necelých 2 500 v roku 1993. Okrem obmedzenej strojárrenskej výroby sa pokračovalo vo výrobe zbraní, z ktorých 90 % mierilo na zahraničný trh. Koncom 90. rokov však Zbrojovka už dlžila miliónové čiastky a vedenie vykonalo z pohľadu našich komunikačných partnerov radikálne kroky.

²⁷ Slovné spojenie vyskytujúce sa vo výpovediach viacerých komunikačných partnerov.

²⁸ Komunikačný partner tak naznačuje, že práca v Zbrojovke by mohla byť aj kreatívnou činnosťou a považuje za negatívne, že k presadeniu tvorivosti vo vývoji a výrobe nemohlo vzhľadom na centrálné plánované hospodárstvo dôjsť. V jeho argumente sa tak v tomto prípade objavujú režimy dobra vlastné kreatívnemu svetu.

Ťažko sa to chápalo, prečo k tomu došlo, prečo sa to rozprášilo behom jedného roka, prestalo to existovať a ostalo tu pár ľudí. [...] Odrazu prišiel niekto a povedal, ja už ťa nepotrebujem. A oni sami vedeli, že majú nejakú cenu, a nechápali, ako je možné, že už ich nikto nechce, nepotrebuje. Tak z tých dôvodov, kludne poviem, že aj radi odišli, pri tej predstave, čo sa tu bude eventuálne diať. (Správca Zbrojovák)

Práve to, čo sa eventuálne malo diať, mnohí respondenti i médiá nazývali „vytunelovaním“. V roku 1999 bol prvýkrát navrhnutý konkurz, Zbrojovka sa rozštiepila na ďalšie dcérske firmy a behom nasledujúcich rokov sa predali akcie, ale aj strojné vybavenie, ktoré sa v následných konkurzoch už nepodarilo dohľadať.²⁹

Strata a predaj veľkej časti vybavenia boli určite jedným z dôvodov, prečo bolo obnovenie pôvodnej výroby po vysporiadaní majetku ťažko uskutočniteľné. Následné plány o využití toho, čo Zbrojovka kedysi ponúkala na rozbehnutie podnikania, tak už boli odkázané na neúspech.

To, že ľudia postupne odchádzali, bolo smutné, nie z osobného hľadiska, ale vraveli sme, že je to hlúposť, za pár rokov to niekto bude chcieť vrátiť späť, ale už nebude čo... Za pár rokov prišli podnikatelia a vraveli, vy ste tu vyrábali kedysi pekné malé veci, prečo to nerobíte? No tak, výroba prestala, všetko sa vyviezlo do šrotu, stroje sa predali. A oni vraveli, my by sme vás teraz nosili na rukách, my to kupujeme za ťažké peniaze, a od vás to bolo v rovnakej kvalite a za iné prachy. (Správca Zbrojovák)

Vo výpovediach bývalých zamestnancov je zreteľne prítomná aj ľútosť nad neschopnosťou zorganizovať sa, celkovo je ukončenie výroby v Zbrojovke vnímané ako stratená príležitosť.

Myslím, že ak by sa v tej dobe niektoré prevádzky, neviem, možno to nešlo, neviem, sprivatizovali a urobil by sa dobrý marketing, tak sa určite tie dielne dali zachrániť. Ten prerod, že skončili a prišli podnikatelia a hovorili, áno, potrebujeme to, medzi tým boli dva roky. [...] Asi v tej dobe, v tých deväťdesiatych rokoch, nebola tá manažérska zložka na takej úrovni, aby to dokázali tak

²⁹ Tento príbeh vytunelovania má v rozprávaní našich respondentov svoje hlavné postavy: V apríli roku 2000 zamestnala Zbrojovka Brno a.s. bez výberového konania ako riaditeľa odboru vonkajších vzťahov Vasila Mohoritu. Mohorita bol významným predprevratovým funkcionárom politických štruktúr tých čias, pôsobil ako šéf Socialistického zväzu mládeže (SSM/SZM) a po roku 1989 pokračoval v politickej kariére v rámci KSČ a neskôr v ďalších stranách. Jeho meno sa dokonca ozývalo aj v protestných sloganoch v novembri 1989, „Mohorita od koryta!“, a pre mnohých je dnes ikonou zákulisnej moci, ktorú si prednovembrový aparát zachoval. Mohoritu ako symbol zániku Zbrojovky spomenuli viacerí respondenti, ktorí si tú dobu pamätajú: „Tak Zbrojovka odrazu začala chátrať. Tie firmičky, čo tam boli... O to sa jeden čas staral aj Mohorita, vysoký funkcionár, ktorý sa potom vrhol na toto. Nepoznám presne jeho úlohu, ale viem, že to šlo proste ku dnu.“ „Zbrojovka-fabrika je vytunelovaná, nejaký Mohorita, ak vám to niečo hovorí, tak ten sa na tom podieľal a nejaká firma z Ústí nad Labem, tí to nejakým spôsobom vytunelovali... Nechcem povedať, že to bolo vytunelované, ale nebolo to úplne fěr a kóšer.“ Okrem Mohoritu je s kauzou vytunelovania Zbrojovky vo výpovediach ako „antihrdina“ spájaný aj sudca Berka, ktorý vyhlásil konkurz v roku 2003, a správkynia konkurznej podstaty, ktorá bola odsúdená za predaj zbraní v majetku Zbrojovky pod cenu, ale aj všeobecne označení „špekulanti a ich kamaráti“.

ošetriť, aby povedali, to nevedí, že sa to zatvára, ja si teraz prenajmem u nejakého súkromníka garáž a ja si tam ten stroj dám a budem pokračovať na tej práci tam a uvidíme, za pár rokov sa možno aj dostanem späť do tej dielne, kde som robil. Ale vtedy sme toto ešte nevedeli. (Správca Zbrojovák)³⁰

Podnikateľské aktivity, ktoré v areáli dnes v menšej miere prebiehajú, majú so „zbrojováckou slávou a hrdosťou“ pre oslovených aktérov málo spoločné. Majiteľovi, ktorý zamýšľa Zbrojovku po zlepšení ekonomickej situácie zbúrať a prestavať na novú mestskú časť, areál spravuje firma, ktorá zabezpečuje jeho údržbu a prenájmanie priestorov. Polovica slúži ako sklady, časť sú dnes kancelárske priestory a výroba je minimálna. O priestory v centre Brna je stále záujem, správca a zároveň bývalý zamestnanec továrne podľa vlastných slov za mesiac jedná s

desať, pätnásť ľuďmi, ktorí zháňajú miesta nie na prácu, ale na podnikanie a chcú sto metrov dielne. Poviete, do tej dielne prí. A on povie, no, tak to opravte nejako, ja to beriem. Vymalujte to, urobte mi strechu, spravte mi sociálky. Už ale neberie tú druhú stránku vecí, že my sme v tom mantineli od toho majiteľa, ktorý povie „nie, ja do toho nechcem vrátať peniaze. [...] Že raz, až dôjde čas, my z toho niečo urobíme.“ Je to lukratívny pozemok uprostred Brna, s tým by sa dali robiť pekné veci. Ale ťažko vám niekto vyčlení balík peňazí na to, aby ste to nejako vrátili. (Správca Zbrojovák)³¹

Z jeho strany je teda prítomná určitá rezignovanosť a uvedomovanie si nemožnosti naštartovať výrobu v súčasnej situácii, kedy majiteľ vyčkáva a z prenájmov pokrýva náklady, ktoré vznikli vydražením tohto areálu.

Možnou motiváciou vedúcou k rozsiahlejšej úprave priestorov zo strany nájomcov by mohol byť osobný vzťah, pretože aj napriek finančnej náročnosti, „ak by prišiel nejaký bývalý zamestnanec, čo tu robieval, ten by do [tej rekonštrukcie priestorov] šiel len pre tie spomienky, ako to bývalo“. Takúto situáciu však už Správca Zbrojovák považuje za viac-menej nereálnu, pretože títo nositelia osobného príbehu o veľkosti Zbrojovky „už v podstate nežijú“, prípadne „sú v dôchodku, a majú iné starosti a problémy, než tu niečo takto rozbiehať“. Táto potenciálna motivačná sila vedúca ku konaniu, ktorú by generovali spomienky na slávu Zbrojovky, teda nijak nezasiahla a už ani nezasiahne do otázky obnovenia výroby. Jediná časť rôznorodej strojárskej výroby, ktorá ostala a zamestnáva aj bývalých pracovníkov Zbrojovky, je výroba zbraní v malom.

Výroba zbraní pod dcérskou firmou brnenskej Zbrojovky skončila v roku 2006 a nový správca konkurznej podstaty na verejnej dražbe predal obrábacie centrá a časť ďalšieho

³⁰ Hoci sa dnes Správca Zbrojovák vzťahuje k Zbrojovke ako k svojej každodennosti, v tejto výpovedi naznačuje ľútosť nad tým, že nikto nebol schopný kreatívneho, inovatívneho konania, ktoré by výrobu zachránilo, aj keď pracovníkov za kreatívnych a vynaliezavých považoval. Manažersky schopné konanie, ktoré spomína, by bolo možné, ak by v tej dobe boli prítomné profesionálne kompetencie z priemyselného sveta.

³¹ Je zaujímavé, že tento dnes prenajímaný priestor stále označuje slovom dielňa, ako v časoch výroby. Zmenilo sa síce využitie hál, ale ich pomenovania ostávajú pre ľudí, ktorí v areáli pracovali, hlboko vžití.

strojového vybavenia firme Brno Rifles, ktorá pokračuje vo výrobe časti zbraní pod slávnou značkou Zbrojovky Brno, patrí však už pod Českú zbrojovku Uherský Brod. Výroba prebiehala v zábrdovickom areáli, kvôli chátraniu priestorov sa však presúva na iné miesto. Majiteľ na svojich stránkach ale zdôrazňuje, že chce byť stále súčasťou brnenskej zbrojovackej tradície: „Uskutočnil sa výber vhodnej lokality, ktorú odsúhlasili nadriadené orgány spoločnosti. Slávna tradícia Zbrojovky bude teda pokračovať – a to V BRNE.“³²

V malom teda tradícia brnenského „zetka v krúžku“ pokračuje ďalej a dokonca sa hlási k historickému odkazu slávneho podniku. Tento fakt v sebe nesie potenciál pre kultivovanie pamäte spojenej s industriálnou minulosťou mesta, aj vďaka tomu, že pre súčasných vedúcich firmy je zjavne dôležitá prepojenosť s pôvodnou Zbrojovkou a jej umiestnením v Brne akcentovať. V konečnom dôsledku teda táto firma bude odkazovať k pamäti o Zbrojovke, či už je jej zámer postavený na dôvodoch finančných a marketingových typických pre trhový svet, alebo ide zo strany zodpovedných o lokálny patriotizmus či nostalgiu, cenené v rámci sveta názorového. Hoci tí, ktorí pamätajú slávne dni Zbrojovky, podnik ako následníka neoznačovali, predovšetkým kvôli veľmi obmedzenému zameraniu v porovnaní s predrevolučnou výrobou, v budúcnosti je možnosť, že príbeh o stratených šanciach ustúpi do pozadia a výroba zbraní v menšom pod uherskobrodskou taktovkou bude chápaná ako legitímny nástupca predrevolučnej slávnej veľkovýroby.

Príbeh štvrtý: Zbrojovka súčasťou developerského plánu

Celkový úpadok výroby a areálu viedol k tomu, že miesto slávnej továrne sa začalo meniť na miesto výhodnej nehnuteľnej investície: „...a keď to bolo v takom stave, akože zlom, tak sa o to začali zaujímať developeri, pretože tá lokalita je zaujímavá...“ Posledný konkurzný správca nakoniec predal zvyšný majetok vrátane samotného areálu Zbrojovky. Dražba za rekordných 707 miliónov korún pokryla dlžoby veriteľom a developer, ktorý areál kúpil, vyhlásil svoj zámer zbúrať budovy a postaviť novú mestskú časť.

Ako sa ukazuje, práve tento moment rozhodnutia o zbúraní mal v sebe mobilizačný potenciál a toto zistenie viedlo nášho komunikačného partnera z občianskeho združenie Židenice pro občany k aktivite smerujúcej k zachovaniu časti areálu. Samotná dražba a predaj Zbrojovky teda ešte neboli dostatočným dôvodom, aby sa ľudia začali o Zbrojovku viac zaujímať, ako náhle však hrozilo úplné vymazanie areálu z mapy Brna, hodnoty technologického a historického dedičstva vystupujú u časti aktérov do popredia a sú nimi ozmyselňované.

Nejakú dobu to [po dražbe] ležalo, bolo „ticho po pěšině“, a potom sa [investor] rozhodol, že spracuje projekt a prebuduje to na bytový komplex. V tej chvíli keď sa o tom začalo hovoriť, mne to vadilo, lebo za prvé zanikne industriálny priestor, kde je veľa vecí cenných ako z hľadiska stavebného, tak aj historického. Poviem to takto: na tých halách bolo použitých plno konštrukcií, ako šiel stavebný vývoj, ktoré sú svojim spôsobom zaujímavé, je vidno, ako šiel historický vývoj.

³² História vzniku spoločnosti Brno Rifles, dostupné na webových stránkach Zbrojovky Brno (Zbrojovka 2013).

Tam sa mal spraviť stavebné historický prieskum, bohužiaľ sa mi to nepodarilo presadiť ani cez to občianske združenie. (Aktivista)³³

Od tohto momentu teda preberá OZ Židenice pro občany akýsi patronát nad bojom o fyzickú podobu dedičstva Zbrojovky a jeho zástupcovia sa aktívne zasadujú o pripomienkovanie oficiálnej dokumentácie ohľadom prestavby. Hlavným dôvodom obáv združenia bolo, že povolenie k búraniam bolo vydané ešte pred spracovaním projektu budúcej zástavby, čo považovali za nelogické a z hľadiska zachovania pamäti miesta a ochrany objektov i potenciálne nebezpečné:

Postup pri realizácii projektu prestavby areálu Zbrojovky, kedy majú byť najprv zlikvidované všetky objekty a potom spracovaná dokumentácia novej výstavby, je v rozpore so stavebným zákonom. Najprv by mala byť spracovaná variantná štúdia, ktorá by umožnila posúdiť, ktoré objekty by mali byť zakomponované do novej výstavby, ako pamäť miesta a pripomienka kontinuity osídlenia, a ktoré zbúrané. (Aktivista)³⁴

V rámci pripomienok k búraniam celého areálu združenie pripojilo aj svoj komentár s návrhom využitia jednotlivých stavieb pre účely športu či kultúry, navrhovalo vytvorenie múzea, kritizovalo napríklad aj demoláciu vojenských krytov kvôli zabezpečeniu obyvateľstva v čase vojnového konfliktu či požadovalo maximálne ekologicky opatrný postup pri demolácií budov, ktoré sa zachovávať nebudú.³⁵

OZ Židenice pro občany vyjednávalo o zachovaní čo najväčšieho počtu budov ako materiálnej pripomienky Zbrojovky aj počas tvorby návrhu budúceho využitia areálu. Podľa slov architekta, ktorý na projekte pracoval, však bolo už od začiatku aj bez pričinenia občianskych aktivistov zámerom nevytvoriť priestor typu „Manhattanu s mrakodrapmi“, ale priestor „s typológiou európskeho mesta s ulicami, námestiami a domami normálnej výšky“. Čo sa týka zachovania budov v areáli, architekti vytypovali objekty hodné zachovania podľa vlastného uváženia. Vzhľadom k neexistencii pamiatkovej ochrany, ktorej ustanovenie opakovane navrhovalo OZ, sa však neriadili čisto historickou hodnotou jednotlivých stavieb. Nakoľko bol projekt zadaný za účelom umiestnenia najmä bytových či kancelárskych jednotiek, na ktoré sa podľa architekta industriálne budovy v Zbrojovke využiť nedajú, technické a estetické parametre boli dôležité:

[...] pokiaľ tam má vzniknúť úspešná časť mesta, úspešná v tom, že tam budú ľudia, že tam budú radi, že tam bude bezpečne, že si to kúpi za veľmi drahé peniaze a budú si to vážiť, budú sa o to starať, tak tam tie haly proste byť nemôžu. Pretože tam nemôže kooexistovať kvalitné moderné mesto normálne s ulicami, so všetkým, a tieto haly. Keby boli tie haly inej veľkosti a inej štruktúry, tak by to išlo, ale tým, že sú to haly vojenské a extrémne nízke a extrémne široké, tak sú nepoužiteľné. A tie haly, ktoré sú vysoké, tak sú zase šeredné. (Architekt)

³³ Toto je ideálny prípad režimu dobra typického pre občiansky svet, kedy kolektívny záujem vedie Aktivistu k inštitucionalizovanému konaniu smerujúcemu k spochybneniu zdieľaného dobra sveta trhového, ktorý je pre Aktivistu zosobnený developerom.

³⁴ Vid' Občianské združenie Židenice pro občany (2008).

³⁵ Dôležitosť zachovania toho, čo Aktivista považuje za pamiatku, môžeme chápať ako zakotvené v občianskom, ale vzhľadom na pripomínanie slávy Zbrojovky a vlastného mesta, tiež názorom svete.

So zachovaním materiálneho odkazu k minulosti však návrh počíta, musí však byť citlivo zakomponovaný do novej výstavby:

[...] skupina výškových budov okolo hlavného námestia vytvárajúca znak novej štvrte dáva tiež v širšej mestskej krajine jasný signál o novej výstavbe a zároveň uľahčuje celkovú orientáciu. Nie je pritom umiestnená na styčnej línii s historickou štruktúrou. Tá je naopak smerom k mestu tvorená existujúcimi objektmi – bývalým riaditeľstvom Zbrojovky a objektom Beranovej továrne. Ponechané staršie stavby dávajú územia jeho historickú vrstevnatosť a pamäť. (Architekti)³⁶

Komunikácia OZ Židenice pro občany s architektonickou kanceláriou po zverejnení stavebného projektu nebola intenzívna, týkala sa predovšetkým zachovania objektu barokového zámočku v areáli. Architekt:

My sme boli v kontakte s niektorou z ich organizácií, z nejakou z tých občianskych aktivít, a tí chceli, aby tam bol zachovaný barokový zámoček. Tam teda žiaden barokový zámoček nie je, pretože tá budova je tak zničená, že nikto nespozná, že tam nejaký barokový zámoček je. Ale priali si ho zachovať a my sme to prepracovali, takže sme náš projekt prepracovali a ten objekt zámočka sme tam zachovali. To už nie je zámoček, to je normálna taká budova, kde sú staré základy stien.

Tento konflikt ohľadom zachovania budov poukazuje na rôzne spôsoby vnímania dôležitosti fyzického aspektu historického dedičstva. Architekt spoluvytvárajúci návrh novej Zbrojovky, ktorý o sebe povedal, že je „veľmi konzervatívny človek a nechce inováciu pre inováciu“, považuje za dostatočnú pripomienku zachovanie prvorepublikovej administratívnej budovy a niekoľko málo výrobných budov s vhodnou mierkou pre plánované nové využitie.

Na druhej strane aktivista vidí v zámočku budovu so silným historickým odkazom, kvôli významnosti architekta, ktorý ho pred stovkami rokov navrhol. Cieľom aktivistu bolo, ako sa zdá, zachovať zo Zbrojovky všetko fyzické, čo sa zachovať dá. Objekt zámočku sa stal hlavným bodom, o ktorom nakoniec vyjednávali a dohodli sa, zámoček architekt do plánov zakomponoval. Aktivista však stále cíti, že konania dobre nedopadli, pretože v nich chcel pokračovať a vyjednávať zachovanie ďalších objektov:

Architekt sám presadzoval, aby sa určité objekty zachovali. Toto považujem za cenné. Snažili sme sa urobiť schôdzku, dal mi najavo že áno, zorganizoval tú schôdzku, ale že už sa nechce tým ďalej baviť, aby som ho nezaťažoval [tým], že on bude ďalej organizovať nejaké schôdzky ohľadom Zbrojovky. Tak to dopadlo tak, ako to dopadlo. (Aktivista)

Ďalšie vyjednávania mimo témy zámočku už teda neprebehli, architekt spomínal, že združenie diskutovalo len o zachovaní zámočku a oni ako architekti „mohli reagovať len na to, čo oni navrhovali“.

³⁶ Argumentácia architekta angažujúceho sa na projekte novej podoby Zbrojovky ako na individuálnom biografickom projekte s prísľubom sebarealizácie je tak ukotvená minimálne v dvoch Boltanského svetoch. Na jednej strane považuje za dôležitú historickú kontinuitu a pamäť miesta, režimy dobra uznávané v domácom svete, na strane druhej tie sú však podriadené funkčnej prepojenosti a logike usporiadania a využitia (priemyselný svet).

Táto aktivita snažiac sa o zachovanie fyzická Zbrojovky pre niekoho môže pôsobiť až nezmyselne:

Neznášam občianske združenia. My tu s tým bojujeme každý deň. To sa tu tak zvrhlo, že tí občania bez toho, aby mali nejaké informácie, bojujú proti všetkému. V Brne je taký systém, že tie občianske združenia chcú zachovať status quo. Nechcú nikdy nič nového, aj keby tam mali liezť blatom, oni radšej budú liezť blatom, než si tam dať asfalt ako niečo nové. [...] To je nezmysel, čo oni požadujú. [...] Tak čo sme skanzen? Nie, my potrebujeme žiť, my potrebujeme pracovné príležitosti, mať bývanie, mať verejné priestory, a tí ľudia sa tu musia cítiť dobre. A to nie sme schopní v skanzene. To opakujem kade chodím, ale bohužiaľ tie občianske združenia to nechcú počuť. [...] Keď prídem do Brna, tak chcem vidieť, ako to vyzeralo pred mnohými rokmi? To určite nie. (Úradník)

Zástupca úradníctva mesta argumentuje ako technik a plánovač, ktorý s objektmi v meste pracuje inštrumentálne, budovy majú mať jednoznačnú funkciu a majú pôsobiť reprezentatívne, ako „v druhom najväčšom meste Českej republiky“.

...Dnes vieme, že z hľadiska teórie, koncepcie kompaktného mesta, je žiaduce, aby tie brownfieldy vymizli z centra mesta a aby sa v centre mesta venovali funkcii, ktorú majú mať, funkcia spoločenská a verejný priestor. (Úradník)

Odmietá mesto ako skanzen, čo je podľa neho cieľom prezervacionistických snáh aktivistov a pamiatkarov, pretože ak ide človek do priestoru skanzenu, „prejde tou bránou nalaďený tak, že chce vidieť, ako to vyzeralo pred mnohými rokmi“. Oproti tomu stavia „beh dvadsiateho prvého storočia, ktorý sa deje za ohradou skanzenu“, a nechce mať jeden skanzen vedľa druhého, pretože „je väčší dopyt po dvadsiatom prvom storočí ako po skanzene“. ³⁷ Robí jasnú deliacu čiaru medzi historickým a súčasným, a „ak si chcem urobiť obrázok, ako to vyzeralo, pôjdem do múzea mesta Brna“.

S ohľadom k zachovaniu pamäti industriálnych miest v Brne chápe prezervacionistické snahy ako nezmyselné, pretože sa emocionálne putá či historický a občiansky význam, ktoré so Zbrojovkou spájajú iní aktéri, nestretávajú s režimami dobra trhového a priemyselného sveta, ktoré orientujú jeho chápanie situácie. To súvisí s formou jeho zapojenia do sveta, teda s jeho snahou presadzovať zdieľané dobro tak, ako ho vidí on, pričom ho k tomu legitimizuje jeho postavenie úradníka, ktorý je za toto dobro zodpovedný: „Som Brňák a mám tu isté domovské právo, a tak chcem ochraňovať hodnoty toho Brna.“

Príbeh piaty: Zbrojovka na ceste ku kultúrnemu brownfieldu

Nízke nájom nepoužívaných priemyselných priestorov s veľkou rozlohou v blízkosti centra prilákali do areálu Zbrojovky aj početnú umeleckú komunitu. Spôsob, akým prišli do kontaktu so Zbrojovkou, popisujú umelci aj takto:

³⁷ Je zaujímavé, že v rámci tejto trhovej argumentácie nijako nehovorí o kombinovaní skanzenovosti a 21. storočia, ale chápe ich ako dva póly, ktoré sa nemiešajú. Inde zas hovorí o tom, ako je historická časť Vaňkovky doplnkom, oddychovým miestom počas nakupovania.

[...] obchádzala som všetky možné ponuky, areály, čo som kde videla nejakú inzerciu, pýtala som sa, chodila som na obhliadky... Normálne, klasika, realitná činnosť. V Zbrojovke mi ponúkli priestor, ktorý sa mi páčil: bol veľký, svetlý, blízko bydliska. Ešte som mala iné ponuky, ale toto bolo aj cenovo dobré. V podstate klasická realitná činnosť. Blízkosť, dostupnosť... (Maliarka)³⁸

Viaceri komunikační partneri, ktorí v Zbrojovke pôsobili dlhodobejšie, však vzápätí dodávajú, že aj keď historická hodnota a génus loci budovy neboli prvotným dôvodom, prečo sa rozhodli presťahovať svoju tvorbu do Zbrojovky, postupom času si špecifickú atmosféru areálu obľúbili a nechali sa ňou inšpirovať: „Úplne som sa tam do toho zamilovala. Za tie posledné dva roky som sa snažila tej Zbrojovke venovať tak, že som si ju vzala ako motív. Volalo sa to *Posledné dva roky*, nevedela som, že sa to ešte predĺži o ďalších X rokov, to sme samozrejme netušili.“³⁹

Od roku 2009 sa do Zbrojovky presťahovalo divadlo Sedm a pól známe aj pod názvom Zbrojovka a pól, čím začalo obdobie, ktoré jeden z oslovených umelcov nazval „rozkvetom umeleckých aktivít v Zbrojovke“. Pod vedením brnenského divadelníka a režiséra bola v tej dobe sprístupnená hala č. 7, kde spomínaný divadelník „ponúkal možnosť organizovania skoro čohokoľvek, on to chápal ako takú klubovňu, kde mladí ľudia, nejakí kreatívni, ktorí niečo robia, niečo organizujú aktívne, takže by tam mohli realizovať nejaké produkcie“.

Umelecký priestor v Zbrojovke sa teda sčasti profiloval ako priestor pre nezávislú tvorbu a začínajúcich umelcov a viacerí komunikační partneri vyzdvihli jeho prínos pre brnenskú alternatívnu kultúrnu scénu:

V tom bola tá najväčšia sila, alebo devíza Zbrojovky, že mohol ktokoľvek prísť a pokiaľ to nebola úplná hovadina, tak sa mohol úplne rozumne [...] dohodnúť a spraviť tam, čo chcel. [...] A mnoho vecí sa tam nejako zabehlo a myslím, že to dosť prospelo miestnej kultúrnej scéne, fungovalo to ako také bariérové pásmo, kultúrne, keď niekto niečo mal chuť usporiadať, tak sa vlastne o to mohol tam pokúsiť a väčšinou to fungovalo. (Organizátor)⁴⁰

V Zbrojovke prebiehali aj väčšie podujatia, napríklad niekoľko ročníkov festivalu BurningBeats, StarobrnoFest či Factory Fashion Market, a konali sa tu koncerty mnohých domácich i zahraničných interpretov. Celkovo sú však v areále hostované zväčša produkcie súčasnej elektronickej hudby, ktorá rozhodne nepatrí k mainstreamu. Umenie tak nie je automatickou asociáciou Brňanov, keď sa spomenie meno Zbrojovky, a povedomie o židenickom areáli ako o mieste kultúry je podľa jednej zo zbrojovackých umelkýň prítomné len vo fanúšikovských komunitách: „Budú to špecifické skupiny, pretože ja sa vždy o takej akcii

³⁸ Maliarka sa k problematike Zbrojovky dostala v rámci riadenia svojej biografie, jej odkazovanie k Zbrojovke ako k objektu trhu sa zmenilo na vzťah emócií a inšpirácií, nerozhodla sa vstúpiť do konfliktu a bojovať za jej záchranu, presťahovanie sa do iných priestorov bolo ďalším biografickým projektom.

³⁹ Komunikačná partnerka naráža na fakt, že nájomná zmluva k ateliéru bola na dobu určitú (dva roky) a v tej dobe si myslela, že po jej vypršaní dôjde k zbúraniam celého areálu.

⁴⁰ Pre Organizátora bola Zbrojovka miestom s potenciálom pre vytváranie „kreatívnej platformy pre [...] konfrontovanie s ostatnými umeleckými formami“, angažoval sa teda kreatívne v rámci inšpiračného sveta.

dozviem až keď zistím, že už tu prebieha. Lebo inak na to nenarazím, ako na internete alebo na Facebooku. Že to je cieľené na nejakú skupinu, že si dajú ľudia medzi sebou vedieť.“ O podujatiach často nevedia ani zamestnanci prevádzok fungujúcich v susediacich budovách.

V súvislosti s kreatívno-umeleckými aktivitami v Zbrojovke je vhodné položiť si otázku, nakoľko by brnenská továreň mohla alebo môže nasledovať trend tzv. kultúrnych brownfielddov tak, ako ich poznajú na Západe. Časť komunikačných partnerov nielen z radov umelcov zastáva názor, že áno.

Ja si myslím, že by to mohlo fungovať. Dokazuje to aj tá prvá budova, kde sídli divadlo Zbrojovka a púl, ľudia si sem zvykli chodiť, tie akcie tu bývajú úplne pravidelne, či už divadlo, alebo hudobné akcie. Tá hala má obrovský potenciál, môže tam byť päť stageov zároveň. (Umelkyňa)⁴¹

My robíme akcie, kam chodí tisíc ľudí. To, čo vždy vnímam od tých návštevníkov, je totálny úžas nad tým, aký krásny priestor tam je, ale aký je hrozne nevyužívaný. Myslím, že potenciálne by to boli zaujímavé priestory... (Divadelníčka)

V rozpore s takto artikulovanými predstavami je však súčasný vývoj umeleckých aktivít v Zbrojovke v úpadku. Ako to pomenoval jeden z organizátorov podujatí v Zbrojovke: „... no ten rozkvet, ten bol tak od toho roku 2010 do ešte tak... asi rok a pol. Teraz už to tam tak úplne nie je, ale je to hlavne preto, že už sa nikto o tú halu, mám pocit teda, moc nestará.“

Najčastejšie argumenty, ktoré zaznievali od aktérov pri vysvetľovaní tohto úpadku, sa teda odvíjali od nezájmu súčasného majiteľa do areálu akokoľvek investovať, čím sa technický stav budov a situácia postupne zhoršuje a podmienky na tvorbu a organizáciu podujatí sa stávajú bojovými: „To nové vedenie teraz už vôbec neinvestuje do tej rekonštrukcie a ten areál postupne chátra a necháva sa tak sám zničiť.“

Z rozhovorov taktiež úplne zreteľne vystupuje aj vnímanie vopred prehratého boja, keď o zbúraní areálu je už vlastne rozhodnuté a akékoľvek snahy niečo v Zbrojovke rozbiehať sú tak nutne ohraničené nepredvídateľným časovým bodom v budúcnosti, keď sa majiteľ rozhodne podniknúť prvé kroky k realizácii svojho zámeru: „Tu je to práve veľmi problematické tým, že je to už predané a má to súkromný slovenský vlastník.“⁴²

V komunite umelcov je navyše prítomné aj rozčarovanie nad prístupom mesta Brno, pretože prvotne zo strany kompetentných očakávali pri premene Zbrojovky na kultúrny priestor podporu.

⁴¹ Z rozhovoru s umelkyňou je zrejmé, že Zbrojovku vníma predovšetkým ako pevnú súčasť svojho žitého sveta, ako „miesto pre tvorbu a pre život“. Aj keď naznačuje potrebu zachovania objektu, jej konanie nikdy neprekročilo hranicu smerom k angažovanosti na poli inštitucionálnom a nenabralo formu oficiálnej obhajoby zachovania objektu, ani na poli kreatívnom v zmysle iniciácie spolupráce medzi umelcami.

⁴² Zaujímavé je, že tento kompromis o budúcnosti objektu uzatvorený predovšetkým medzi mestom a developerom nikto z umelcov nespochybnil a nevykonal test reality založený na režimoch dobra inšpiračného sveta. Akákoľvek argumentácia ukotvená v tomto svete tak nemá dostatočný mobilizačný potenciál, aby motivovala aktérov ku konkrétnym krokom (napríklad smerujúcim ku kampani za zachovanie umelcami využívanej budovy č. 7).

To bol ten zámer, ak sa tam vyvinie nejaká aktivita, tak to implementovať do tej štvrti, čo by tam bola. A vtedy bola aj taká argumentácia, že Onderka mal vo volebnom programe revitalizáciu týchto zón, že mesto tomu bude naklonené, čo sa opäť nepotvrdilo, mesto ako vždy svoje sľuby nesplnilo, nie je ničomu takému naklonené. (Divadelníčka)⁴³

Zo strany Úradníka sú aktivity prebiehajúce v súčasnosti v Zbrojovke vnímané s určitou rozpačitosťou ako prechodné a rozhodne nie hodné podpory:

No, tak to je núdze cnosť. To je typická situácia, ktorá sa odohráva v celej Európe, že tie brown-fiedly ťažko hľadajú využitie. A pretože tu sú rôzne organizácie a spolky, ktoré nemajú kam, ani nie sú žiadaní nikde, tak tie s obľubou využívajú tie priestory. To mate v Rakúsku, v Nemecku. Takže keď v týchto priestoroch existujú rôzne dielne, robia sa z toho výstavné priestory a robia sa tie kultúrne [podujatia] pre ten bigbít a tieto rôzne smery, je to dobré, lebo to aspoň nájde nejaké využitie a neobťažuje to okolie, lebo je to odvsadiaľ ďaleko. Ale je to dočasná záležitosť. (Úradník)

Potenciál Zbrojovky ako miesta kultúry sa tak postupne vytráca. Aj časť umelcov, ktorí boli v minulosti v Zbrojovke relatívne aktívni, postupne stráca o objekt záujem a ich vnímanie Zbrojovky ako výnimočného priestoru dôležitého pre brnenskú kultúrnu scénu čoraz viac ustupuje silným argumentom industriálneho a finančného sveta, v ktorých perspektíve je akákoľvek ďalšia úprava areálu okrem zbúrania vnímaná ako finančne náročná, neefektívna a nelogická.

Ja si myslím, že by bolo celkom ideálne, keby to tam zbúrali a postavili by tam niečo nového, tak ako je to oficiálne v pláne. A vzhľadom k tomu, aká veľká oblasť to je, tak zachovávať to je samozrejme absurdné, tá rekonštrukcia je hrozne drahá, pretože je to tak zdevastované tou priemyselnou záťažou, že to proste tak tiež len tak nebude... Zbrojovka je proste brownfield ako akýkoľvek iný kdekoľvek inde, akurát, že v Brne je naozaj veľká, tým pádom je i významná, ale na druhú stranu, že by tam bolo nejaké kultúrne dedičstvo, tak to si ako úplne nemyslím. (Organizátor)

Záver: Zachovať, či nezachovať?

Východiskom našej interpretačnej stratégie sú teoretické predpoklady post-bourdieuovskej sociológie, podľa ktorej by sme akty zdôvodňovania a ospravedlňovania nemali analyticky zredukovať na spätné „racionalizácie“ či „dovysvetľovanie“ volieb jednotlivcov. V tomto zmysle sme nevysvetľovali konanie aktérov, ktorí sa angažujú v procese ozmyselňovania budúcnosti areálu brnenskej Zbrojovky, ako odraz ich štrukturálnej pozície na sociálnom poli a tomu zodpovedajúcich habitusov a pravdepodobných stratégií konania. V súlade s teoretickým modelom pragmatickej sociológie sme sa sústredili na rekonštrukciu štruktúr argumentácie, aby sme porozumeli, ako môže človek dospieť k tomu, že bude považovať nejakú budovu alebo miesto za vhodné zachovania, alebo naopak za predurčené k zbúraniam

⁴³ Zo začiatku bola jej kreatívna angažovanosť aj angažovanosťou v inštitucionalizovanom konaní (vyjednávanie s mestom), ktoré malo viesť k vytvoreniu známeho, umeleckého centra v Brne (názorový svet).

a zabudnutiu. Rekonštrukciu štruktúr argumentácie sme uskutočnili formou náčrtu typických príbehov, ktoré vychádzali z výpovedí na tomto poli angažovaných aktérov. Argumentačná konfigurácia týchto príbehov odhaľuje v súčasnosti prítomné podoby moralizmu a realizmu, ktoré sú aktérmi považované za relevantné vo vzťahu k urbánnej pamäti. Prepojenosť týchto príbehov so štruktúrou režimov dobra šiestich ideálno typických svetov nám umožňuje porozumieť tomu, na základe akých foriem hľadania dobra a realizmu sú ľudia schopní zaujať pozíciu vo vzťahu k minulosti a budúcnosti, vrátane toho, ako je možné, že ľudia zastávajúci odlišné spoločenské pozície zdieľajú predstavu o potenciálnej budúcnosti, ktorá je založená na vymazaní časti minulosti z priestoru ich mesta.

Pri ospravedlňovaní toho, prečo by mala byť Zbrojovka zbúraná, alebo práve naopak zachovaná, argumentujú aktéri z perspektív rôznych hodnotiacich svetov a z významujú v svojich rečových aktoch odlišné režimy dobra. Pri spore o budúcnosť, aj keď do určitej miery už pevne daná a podmienená existenciou developerského zámeru a architektonického plánu, tak vychádzajú na povrch vo výpovediach aj časti príbehov, a teda pamäte, ku ktorým sa komunikační partneri vzťahujú. Analyticky zaujímavým faktom je, že napriek prvotnému predpokladu relatívnej homogenity stanovísk jednotlivých skupín aktérov (umelci, architekti a úradníci z magistrátu mesta Brno, občianski aktivisti), tí sa v svojej argumentácii odvolávajú na odlišné režimy dobra nezávisle od svojej pozície v sociálnom poli a vzťahu k Zbrojovke. V súlade s Boltanským a Thévenotom (2006) tak môžeme popísať argumenty našich komunikačných partnerov ako situačné a aktérov klasifikovať nie podľa skupinovej príslušnosti, ale podľa spôsobu, akým sa k Zbrojovke vzťahujú.

Práve podobne situačným charakterom disponujú tiež nami rekonštruované príbehy a v nich objektivizované kompromisy medzi odlišnými režimami dobra. Môžeme si predstaviť situáciu, v ktorej špecifický príbeh odkazuje na jediný režim dobra, kde strany sporu zdieľajú každodenný svet, rovnakú formu realizmu a hľadanie dobra. V takejto ideálnej typickej situácii je všetko pripravené na to, aby strany sporu mohli dôjsť ku konsenzu. Avšak nami skúmaný prípad brnenskej Zbrojovky vykazoval znaky situácie, v ktorej účastníci sporu nezdieľajú rovnaký každodenný svet s ostatnými účastníkmi sporu, ale v ktorej ich príbehy odkazujú k rôznym režimom dobra. Inak povedané, vstúpili sme do situácie, v ktorej sa ukazovala prítomnosť rôznych, vzájomne sa prekrývajúcich alebo vylučujúcich podôb realizmu a moralizmu. V takýchto prípadoch, keď účastníci sporov odkazujú vo svojich argumentoch k rôznym režimom dobra, je dosahovanie konsenzu komplikované. Boltanski a Thévenot (1999, 2006) ukazujú, že podobne ako sa bežná forma kritiky artikuluje naprieč rôznymi režimami dobra, konsenzuálne riešenie sporov sa bežne odohráva vo forme vytvorenia kompromisu medzi týmito režimami. V tomto zmysle môže byť príkladom bežnej kritiky situácia, keď argumenty zdôrazňujúce rovnosť, a tým odkazujúce k občianskemu svetu a jeho režimom dobra, sú kritizované z pozície priemyselného sveta ako výrazy neprofesionality. Podobne ako v prípade kritiky, vzájomná otvorenosť týchto režimov dobra umožňuje ich prepojenie aj formou kompromisov, ako napríklad medzi kreatívnym individualizmom sveta inšpirácie a vysokou hodnotou slávy v svete názorovom. Situačný charakter týchto kompromisov je daný ich dočasnou, nevychádza nutne ani zo symbolickej štruktúry argumentácie ani zo štruktúry mocenských vzťahov medzi aktérmi sporov. Vzniká ako aj zaniká prepojením logiky situácie a inovatívnosti aktérov.

Na základe výpovedí aktérov i analýzy dokumentov je tak súčasný status quo možné považovať za určitý kompromis uzavretý v rámci sveta priemyselného a trhového, a teda posúvajúceho do popredia režimy dobra ako efektivita, výnosnosť, pokrok a zisk. Zbrojovka, ktorá je v súčasnosti vnímaná aj ako „čierna diera v centre Brna“, tak má byť pretvorená na „Novú Zbrojovku“, teda novú obytnú štvrť. Perspektívy týchto dvoch svetov sú orientované výlučne na budúcnosť a kultivácií pamäti neprajú. Napriek tomu sú však v príbehoch o Zbrojovke prítomné aj argumenty, ktoré režimy dobra priemyselného a trhového sveta odmietajú a na základe jednotlivých aspektov historického architektonického dedičstva či kultúrne-spoločenského významu obhajujú zachovanie časti objektu továrne ako miesta pamäti.

Zaujímavé je tak sledovať práve rečové akty, ktoré sa snažia aktuálny kompromis napadnúť a posunúť do popredia režimy dobra vychádzajúce z inšpiračného sveta (Zbrojovka dôležitá pre kultúru), domáceho sveta (Zbrojovka ako významné miesto s bohatou tradíciou) či sveta občianskeho (Zbrojovka ako historicky dôležitá pripomienka doby). Tieto argumenty pôsobia voči súčasnému kompromisu ako vyzývateľa (reality test) a ohrozujú jeho trvácnosť. Ako sa však ukázalo, ich celková sila a mobilizačný potenciál sú relatívne slabé a vo väčšine rozhovorov naprieč spektrom aktérov je napriek tomuto alternatívne vnímaniu prítomné silnejšie či slabšie presvedčenie, že areál Zbrojovky je predsa len najlepšie zbúrať a že „Zbrojovka je vlastne brownfield ako každý iný“. ⁴⁴ Aj komunikační partneri, ktorí prejavovali relatívne veľkú mieru nostalgie za Zbrojovkou, nedokázali alebo nechceli tento pocit ľútosť nad zbúraním areálu pretaviť do konania smerujúceho k podniknutiu určitých krokov, ktoré by viedli k zachráneniu aspoň časti areálu. Tento model argumentácie pre zachovanie budov, ale aj následnej pasivity, bolo možné pozorovať predovšetkým u časti oslovených umelcov, ktorí na jednej strane vyzdvihovali význam Zbrojovky ako kultúrneho centra so špecifickou atmosférou, na strane druhej však pasívne prijímali fakt, že areál postupne upadá a bude zbúraný a aktívnym konaním sa o jeho zachovanie nepričinili. ⁴⁵

Z hľadiska aktívneho konania smerujúceho k obhajobe zachovania časti objektu sa v celom prípade objavujú dve výnimky. Prvou je architekt, ktorý sa podieľal na vypracovávaní architektonického návrhu a zo svojho postu mal potrebný dosah na to, aby bol jeho argument o dôležitosti ponechania starších stavieb kvôli zachovaniu historickej vrstevnatosti a pamäti územia zapracovaný. Druhou výnimkou bolo OZ Židenice pro občany, reprezentované dvoma komunikačnými partnermi, ktorí síce taktiež v konečnom dôsledku prijali fakt, že veľká časť areálu bude zbúraná, ale cez pripomienkovanie dokumentácie búracích prác presadzovali záchranu časti budov s najväčším historickým významom. Títo aktéri tak aj

⁴⁴ Toto presvedčenie bolo zastúpené u viacerých komunikačných partnerov, ktorí Zbrojovku vnímali z nejakého dôvodu ako významnú, napriek tomu však svoje výpovede ukončili v zmysle „v konečnom dôsledku nie je nenahraditeľná“.

⁴⁵ Práve kultúrne brownfieldy v západnej Európe sú špecifické relatívne vysokou mierou aktivizmu zo strany svojich ustanoviteľov, snažiacich sa spraviť všetko pre ich zachovanie a ochranu pred potenciálnymi developerskými zámermi. Tieto aktivity väčšinou naberajú formu občianskych iniciatív „zdola“ a v prípade úspechu často prerastajú aj v širšiu spoluprácu s mestom, viď napríklad Andres a Grésillon (2013).

cez vzájomnú spoluprácu dosiahli, že časť budov (vstupná brána s bývalým riaditeľstvom budovy, Beranova továreň popri rieke a barokový zámoček) bude implementovaná do novej zástavby a materiálne ukotvenie pamäte o Zbrojovke tak bude aspoň čiastočne prítomné aj naďalej.

Vo viacerých rozhovoroch bola v súvislosti s osudom Zbrojovky spomenutá aj Vaňkovka, ďalšia bývalá významná brnenská továreň. Premena Vaňkovky z pohľadu našich komunikačných partnerov slúži ako určitý pozitívnejší príklad toho, ako je možné naložiť s industriálnym dedičstvom tak, aby to bolo prospešné pre mesto, ale zároveň aby ostala aspoň z časti zachovaná aj historická a občianska hodnota objektu.⁴⁶

V prípade areálu strojárenského podniku Vaňkovka došlo k zbúraniu väčšej časti areálu a vybudovaniu nákupného centra Galerie Vaňkovka na jeho mieste, ale pamäť miesta zostala naďalej fyzicky sprítomnená v objekte historickej zlievarne, ktorá bola zachovaná a v súčasnosti slúži ako kultúrne a komunitné centrum neziskových organizácií, v objekte pôvodnej administratívnej budovy a taktiež v objekte bývalej strojárne, kde sídli galéria súčasného umenia Wannieck Gallery Brno.⁴⁷ To, čo mesto Brno v spolupráci s privátnym investorom urobilo s Vaňkovkou, je tak na poli regenerácie brownfields podľa predstaviteľky brnenskej kultúrnej scény vnímané ako „klasický príklad dobrého zámeru“ (Divadelníčka).⁴⁸

Čím sa teda líši spôsob riešenia revitalizácie a naloženia s umeleckými aktivitami a historickým dedičstvom v týchto dvoch objektoch? Aké argumenty sú používané kompetentnými osobami v situácií, keď treba ospravedlniť, prečo jeden objekt je potrebné celý zbúrať a z druhého je možné časť zachovať a využiť ho na aktivity, ktoré majú spoločenský presah?

To, že sa to podarilo, to bolo dané peniazmi. Peniaze prišli od investora, lebo si spočítal, že flek je výborný, a okrem toho, že má kšeft, tak tam môže dostať niečo kultúrne. Lebo pozrite do všetkých nákupných centier v Brne. Ľudia nevydržia nakupovať dlho, to je tá filozofia. Oni si potrebujú oddýchnuť, si pohovoriť, a potom sa zas vrhnú do toho víru. A to tá Vaňkovka krásne ponúkla tým, že ja vypadnem z toho skla, obchodov, neustálej ponuky, to je únavné, vyjdem von, sadnem si do kaviarne, ktorá má úplne iné prostredie, dýchne na mňa niečím iným a ja sa vrátim a hurá, zas sa ponorím do blata tých obchodov. Takže by som povedal, že Vaňkovka je klasická ukážka dobre zainvestovaných peňazí, kde sa podarilo vytvoriť výborný nákupný priestor, kde sa podarilo zachrániť akýsi starý areál... (Úradník).

⁴⁶ V objekte továrne pôsobila koncom 90. rokov Nadace Vaňkovka a neskôr Občanské sdružení Vaňkovka, ktoré organizovalo v areáli kultúrne akcie a neskôr sa spolupodieľalo na vytvorení centra pre neziskové organizácie v objekte starej zlievarne, vid' webové stránky Slévárny Vaňkovka (Slévárna Vaňkovka 2005).

⁴⁷ Viac informácií vid' webové stránky Slévárny Vaňkovka (Slévárna Vaňkovka 2005).

⁴⁸ Komunikačná partnerka však vzápätí dodáva: „aj keď dopadlo to, ako to dopadlo“, čím reaguje na udalosť z marca 2013, keď mesto vypovedalo Wannieck Gallery zmluvu a hrozilo vystažovanie celej galérie, a poukazuje tak na fakt, že ani v prípade Vaňkovky nie je isté, či bude kultúrne-občiansky presah zachovaný. Vid' napríklad článok „Skončí brněnská Wannieck Gallery?“ (Nekompromisně 2013).

Výpoveď úradníka tak vychádza jasne z režimov dobra uznávaných v svete trhovom, ktorý do popredia stavia finančnú efektívnosť a zisk.⁴⁹ V rámci trhového sveta zohrávajú pri rozhodovaní o osude objektu významnú úlohu peniaze a ekonomická výhodnosť, práve tie určujú, čo je a čo nie je *výhodné zachovať*. Dôležitosť Vaňkovky z hľadiska kontinuity a pamäti miesta tak nie je v argumentácii tohto sveta vnímaná ako významná sama o sebe a aj keď je súčasťou kompromisu o budúcnosti objektu, nachádza sa tam iba z dôvodu, že je s ňou narábané ako s potenciálnou pridanou hodnotou k obchodu a marketingovou devízou.

Tento model je v kontexte výskumu o Zbrojovke dôležitý, pretože ukazuje, že pamäť miesta môže pretrvávať a ostať materializovanou v relatívne silnej forme aj na miestach, kde jej kultivácia nie je prioritou. Avšak len za predpokladu, že praktiky podporujúce jej tvorbu budú vhodne zakomponované do celkového kompromisu nad premenou objektu.⁵⁰

Práve z hľadiska tvorby takéhoto kompromisu je vhodné podotknúť, že prípad Vaňkovky sa od Zbrojovky líši ešte jedným, a to relatívne významným, spôsobom: existenciou nadácie a neskôr občianskeho združenia Vaňkovka, ktorých zástupcovia sa aktívne podieľali na rokovaní s mestom a developerom o budúcom osude objektu.⁵¹ V prípade regenerácie Vaňkovky sa tak objavuje prvok širšej spolupráce medzi širokým spektrom zainteresovaných aktérov, ktorý v prípade Zbrojovky až na drobné výnimky nie je možné vypožorovať.

Interpretačná stratégia pragmatickej sociológie nám umožnila ukázať, ako sú praktiky formovania priestorov urbánnej pamäti prepojené s kultúrnymi predpokladmi argumentácie. Okrem odhalenia vplyvu týchto argumentačných predpokladov v situáciách ospravedlňovania nás však táto perspektíva viedla tiež k tomu, aby sme si všímali dôležitosť inovatívneho prístupu sociálnych aktérov, a to ako pri riešení sporov pomocou tvorby kompromisov medzi jednotlivými režimami dobra, tak pri vymýšľaní nových foriem kooperácie medzi rôznymi podobami angažovanosti v danej oblasti sporu. Načrtnutím štruktúry bežných foriem ospravedlňovania v podobe šiestich režimov dobra nám pragmatická sociológia poslúžila tiež k tomu, aby sme si uvedomili, že pre nami skúmaný prípad je charakteristická aj neprítomnosť určitých foriem argumentácie a kooperácie, napríklad taká, ktorá by viedla k väčšej spolupráci medzi aktérmi vo veci Zbrojovky sa angažujúcimi.

Perspektíva pragmatickej sociológie nám taktiež umožnila ukázať všeobecne platnú prepojenosť sociálneho konania a situácií ospravedlňovania s materialitou sveta. Prípad Zbrojovky, procesu formovania urbánnej pamäti, demonštruje, že situácie ospravedlňovania, spory a argumenty, sa neodohrávajú len na úrovni špekulatívnych debát, ale v úzkom vzťahu k materialite objektov. Inak povedané, spôsoby sprostredkovania vzťahu k objektom, k materialite reality, sú súčasťou evaluačných sporov, pričom vyjednávanie týchto podôb realizmu

⁴⁹ Vlastníkom historickej administratívnej budovy a strojárne je akciová spoločnosť Jižní centrum Brno, ktorej 100% akcionárom je Mesto Brno a vlastníkom zlievarne a pozemku, kde v súčasnosti stojí nákupné centrum, je nemecká investičná spoločnosť ECE. Viď webové stránky Areálu Vaňkovka (Slévárna Vaňkovka 2005).

⁵⁰ Z hľadiska povahy kompromisu sa tak jedná o inovatívne konanie prekračujúce hranice toho, čo je v jednotlivých svetoch považované za dobré a morálne.

⁵¹ Stručný popis aktivít, ktoré iniciovala Nadace a neskôr Občianské združenie Vaňkovka, je zverejnený na webových stránkach Slévárny Vaňkovka (Slévárna Vaňkovka 2005).

a moralizmu nie je čisto otázkou konfrontácie názorov, súdov či hodnôt aktérov, ale má aj praktický dopad na konanie aktérov. Materialita objektov tvorí súčasť týchto sporov, vstupuje do procesu argumentácie priamo ako dôkaz relevancie určitých podôb realizmu a moralizmu v konkrétnych situáciách konania. Čisto analyticky rozpojená materiálna realita objektov a symbolická realita významov sa z hľadiska pragmatickej sociológie znovu prepojujú v interakčných situáciách. V týchto situáciách však hlavnú úlohu nezohrávajú individuálni aktéri vedení silami, ktoré by ich v týchto situáciách usmerňovali na základe ich vlastných záujmov, hodnôt a zdrojov. Ako sme mohli vidieť, v prípade Zbrojovky zohrali hlavnú úlohu momenty vynorujúcich sa príležitostí pretvárať materialitu sveta v súlade s nasledovaním určitej vízie dobra.

Literatúra

- ANDRES, Lauren a Boris GRÉSILLON. Cultural brownfields in European cities: a new mainstream object for cultural and urban policies. *International Journal of Cultural Policy*, 2013, roč. 19, č. 1, s. 40–62. ISSN 1028-6632.
- ASSMANN, Jan. *Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2011. ISBN 9780521188029.
- BOLTANSKI, Luc. *On critique: a sociology of emancipation*. Cambridge (UK): Polity, 2011. ISBN 9780745649634.
- BOLTANSKI, Luc a Laurent THÉVENOT. *On justification: economies of worth*. Princeton: Princeton University Press, 2006. ISBN 069111837x.
- BOLTANSKI, Luc a Laurent THÉVENOT. The Sociology of Critical Capacity. *European Journal of Social Theory*, 1999, roč. 2, č. 3, s. 359–377. ISSN 1461-7137.
- CRINSON, Mark. *Urban memory: history and amnesia in the modern city*. London: Routledge, 2005. ISBN 0415334055.
- DROMI, Shai M. a Eva ILLOUZ. Recovering Morality: Pragmatic Sociology and Literary Studies. *New Literary History*, 2010, roč. 41, č. 2, s. 351–369. ISSN 1080-661X.
- DURNOVÁ, Anna. A Tale of „Fat Cats“ and „Stupid Activists“: Contested Values, Governance and Reflexivity in the Brno Railway Station Controversy. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 2013, č. 4, s. 1–17. ISSN 1522-7200.
- FAINSTEIN, Susan S. Economic Restructuring and Redevelopment. In KLENIEWSKI, Nancy (ed.). *Cities and Society*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. 167–182. ISBN 9781405102315.
- FRANĚK, Otakar. *Dějiny koncernu brněnské Zbrojovky. 1. díl*. Brno: Blok, 1969.
- FRANĚK, Otakar. *Dějiny koncernu brněnské Zbrojovky. 3. díl*. Brno: Blok, 1973.
- GUIBERNAU, Monserrat. *The Identity of Nations*. Cambridge (UK): Polity, 2007. ISBN 9780745626628.
- KLEIN, Kerwin Lee. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations*, 2000, č. 69, s. 127–150. ISSN 1533-855X.
- KLOCOKOVÁ, Jana a Andrej FINDOR. Politika sporu a (environmentálne) nové sociálne hnutia: hľadanie vhodných analytických kategórií. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 2008, roč. 40, č. 2, s. 103–126. ISSN 0049-1225.
- KLOCOKOVÁ, Jana. Možnosti a limity účasti verejnosti v environmentálnom rozhodovaní: Prípád Transačského národného parku. In PLICHTOVÁ, Jana (ed.). *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: Teória a realita*. Bratislava: Veda, 2010, s. 465–495. ISBN 978-80-224-1173-8.

- LNĚNIČKA, Libor. Post-industrial landscape of Bohemia-Moravian frontier region – New challenges, new opportunities. In SVOBODOVÁ, Hana (ed.). *Geography and geoinformatics: Challenge for Practise and Education*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 310–317. ISBN 978-80-210-5799-9.
- MARTIN, Ron L. a Bob ROWTHORN. *The Geography of De-Industrialisation*. London: Macmillan, 1986. ISBN 9780333371244.
- NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989, č. 26, s. 7–24. ISSN 1533-855X.
- SILBER, Ilana F. Pragmatic Sociology as Cultural Sociology: Beyond Repertoire Theory? *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 6, č. 4, s. 427–449. ISSN 1461-7137.
- THÉVENOT, Laurent. Pragmatic Regimes Governing the Engagement with the World. In KNORR-CETINA, Karin, Theodore R. SCHATZKI a Eike von SAVIGNI (eds.). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London: Routledge, 2001, s. 56–73. ISBN 9780415228138.
- THÉVENOT, Laurent. The Plurality of Cognitive Formats and Engagements: Moving Between the Familiar and the Public. *European Journal of Social Theory*, 2007, roč. 10, č. 3, s. 409–423. ISSN 1461-7137.
- THÉVENOT, Laurent. Convening the Company of Historians to Go into Conventions, Powers, Critiques and Engagements. *Historical Social Research*, 2012, roč. 37, č. 4, s. 22–35. ISSN 01726404.
- WHITE, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University, 1975. ISBN 08018-17617.
- ZABLOUDIL, Antonín a František ČAPKA. *100 let fotbalového klubu FC Zbrojovka Brno*. Brno: CERM, 2013. ISBN 978-80-7204-834-2.

Prameny

- BRNO-ŽIDENICE. *O Židenicích*. Oficiální stránky městské části [online]. ©2013 [cit. 15.11.2013]. Dostupné z: <http://www.zidenice.cz/mestska-cast/o-zidenicich/>.
- FC ZBROJOVKA BRNO. *Historie brněnského fotbalového klubu*. Oficiální web klubu [online]. ©2011–2014 [cit. 15.11.2013]. Dostupné z: <http://www.fczbrno.cz/zobraz.asp?t=klub-historie-historie-klubu>.
- JIŽNÍCENTRUMBRNO. *Současnost areálu Vaňkovka*. Areál Vaňkovka [online]. ©2012 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: http://www.arealvankovka.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=106&itemid=96&lang=cs.
- KURKA, Pavel. Lehký kulomet Bren. In: www.military.cz [online]. ©2012 [cit. 19.11.2013]. Dostupné z: <http://www.military.cz/czech/weapons/bren/bren.htm>.
- KRUTIL, Robin. *Fotbalová Zbrojovka mění po roce majitele, koupil ji „muž z ústraní“* [online]. ©2013 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: http://brno.idnes.cz/brnenska-zbrojovka-opet-meni-majitele-dx6-/brno-sport.aspx?c=A130507_1925895_brno-zpravy_taz.
- MINISTERSTVO PRŮMYSLU A OBCHODU. *Národní strategie regenerace brownfields* [online]. Praha, ©2008 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: <http://www.czechinvest.org/data/files/strategie-regenerace-vlada-1079.pdf>.
- NEKOMPROMISNĚ. *Skončí brněnská Wannieck Gallery? Petice se šíří internetem i na papíře* [online]. ©2013 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: <http://www.nekompromisne.cz/skonci-brnenska-wannieck-gallery-petice-se-siri-internetem-i-na-papire>.
- OBČANSKÉ SDRUŽENÍ ŽIDENICE PRO OBČANY. *Areál Zbrojovka Brno – odstranění staveb, vyjádření občanského sdružení Židenice pro občany (OS ŽPO)*. 2008.
- PELČÁK A PARTNER ARCHITEKTI. *Nová Zbrojovka* [online]. ©2009 [cit. 15.11.2013]. Dostupné z: <http://www.pelcak.cz/projekty/#nova-zbrojovka-156>.

- SLÉVÁRNA VAŇKOVKA. *Vítejte na stránkách Slévárny Vaňkovka* [online]. ©2005 [cit. 19.11.2013]. Dostupné z: <http://www.vankovka.cz/>.
- SLÉVÁRNA VAŇKOVKA. *OS Vaňkovka* [online]. ©2005 [cit. 19.11.2013]. Dostupné z: <http://www.vankovka.cz/index.php?lang=cz&page=5>.
- THE INTERNATIONAL COMMITTEE FOR THE CONSERVATION OF THE INDUSTRIAL HERITAGE. *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage* [online]. ©2003 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: <http://www.icomos.org/18thapril/2006/nizhny-tagil-charter-e.pdf>.
- ZBROJOVKA BRNO. *Historie Zbrojovky Brno* [online]. ©2011–2014 [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: <http://www.zbrojovka-brno.cz/cz/pages/341-historie-zbrojovky-brno.aspx>.
- ZBROJOVKA BRNO. *O společnosti* [online]. [cit. 14.11.2013]. Dostupné z: <http://www.zbrojovka-brno.cz/en/pages/340-about-us.aspx>.

Autoři

Ivana Rapošová je študentkou magisterského programu sociológie na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Venuje sa sociálnej konštrukcii identít, kolektívnej pamäti a urbánnej sociológii.

Kontakt: 333300@mail.muni.cz

Apolónia Sejková je študentkou magisterského programu sociológie na Fakulte sociálnych štúdií na Masarykovej univerzite v Brne. Zaoberá sa kultúrnou sociológiou.

Kontakt: 333187@mail.muni.cz

Csaba Szaló pôsobí na Katedre sociológie Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne, kde sa zaoberá kultúrnou sociológiou. Jeho výskumné aktivity sa zameriavajú na proces kultúrnej asimilácie a sociálnej konštrukcie identít. Je riešiteľom medzinárodného výskumného projektu MEMOCITIES, ktorý sa venuje urbánnej pamäti.

Kontakt: szalo@mail.muni.cz